

Goran Vuković

Samostalni istraživač, Dubrovnik

Preobrazba Dubrovnika početkom 19. stoljeća

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 7. 4. 2000.

Sažetak

U tekstu je riječ o dosad neistraženom graditeljskom nasljeđu Dubrovnika, nastalom od vremena francuske okupacije i ukinuća Republike Svetog Vlaha pa do 1830. godine, kada, pod austrijskom vlašću, započinje razdoblje društvene tranzicije. Period odlučnih mijena programama i izraza obilježen je prisustvom graditelja došljaka, poput Hvaranina Lorenza Vitelleschija, što je, uz ostalo, ostavio Dubrovniku i pet neobjavljenih stručnih spisa, te djelatnošću malko mlađeg domaćeg arhitekta Marina Borianija. U nizu pothvata, koji uključuje izgradnju vanjskog fortifikacijskog sustava i mreže prometnica, te brojne javne, sakralne i privatne projekte, posebno je zanimljiv neostvareni

plan pariškog arhitekta Martina Pierrea Gauthiera iz 1810. godine za preuređenje posjeda vlasteoske obitelji Gozze u Trstenome i gradnju raskošne vile. Nadalje, riječ je i o obnovi građevina stradalih tijekom rusko-crnogorske opsade 1806. godine, te različitosti tretmana prostora inter et extra muros, odnosno svojevrsnoj stilskoj dvojnosti što se tada javlja, a opstaje do u najnovije vrijeme. Ukupni rezultati sagledani su u kontekstu političkih obrata na početku građanske epohe Dubrovnika, te zaključno dovedeni u vezu s književnim i slikarskim ostvarenjima, s kojima čine jedinstveno klasicističko poglavlje umjetničkog stvaralaštva, bez premca u drugim hrvatskim krajevima.

Uvod

Drugi zlatni vijek Dubrovnika nije trajao dugo. Na prijelazu iz osamnaestog stoljeća u devetnaesto stoljeće dubrovačka država, posljednja od sredozemnih pomorskih republika, ubirala je još koristi vlastitoga stijega, množeći poslove i glavnice u stranim zemljama.¹ Unatoč općem pogoršanju prilika nakon Napoleonova ulaska u Italiju, upravo se tada u Dubrovniku, istodobno s gospodarskim preporodom, odvijala jedinstvena kulturna obnova, određena humanističkim i prosvjetiteljskim idejnim okvirom, te estetskim načelima klasicizma. Njena su očitovanja ostala do danas nedostatno istražena, pa stoga ne čudi što se od Babićeva pregleda (1934. g.) do najnovijih nacionalnih sinteza povijesti likovnih umjetnosti to vrijeme opisuje žalobnim tonom, držeći se gotovo uvijek istih spoznaja i ocjena.²

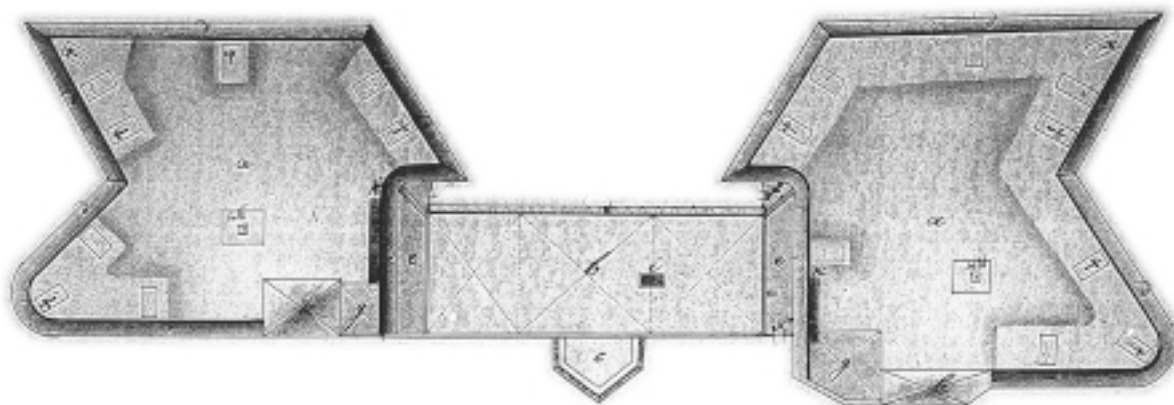
Posljednji uzlet Republike okončala je 1806. godine francuska okupacija, koju su Rusi i Crnogorci iskoristili za opsadu Grada i pustošenje okolnog područja. Dvije godine kasnije, voljom generala Augustea Marmonta, ukinuta je dubrovačka država, a sva naknadna nastojanja oko njene obnove imala su za ishod tek uspostavu austrijske umjesto dotadašnje francuske vlasti.³ Na bečkom mirovnom kongresu poslanik Miho Bona, kome su republikanci povjerali preostale nade, uzalud je tražio priliku kako bi iznio razloge svoje domovine misijama savezničkih sila.⁴ Nakon 1815. godine, po riječima Franje I, upućenim đenovješkom poslaniku u Parizu, »republike više nijesu bile u običaju«.⁵

Napoleonovo doba

Narav kratkovjeke francuske vlasti od početka su odredile ratne prilike. Odmah po okupaciji 27. svibnja 1806. godine ograničena je djelatnost tijela Republike, a grad je postao utvrđeno uporište definirana značaja u Napoleonovim osvajačkim projekcijama. Većina crkava i samostana poslužila je za vojne potrebe, te pretvorena u skladišta ili vojarnje. U službi religije ostale su samo katedrala, Sv. Vlaho, Domino, Sv. Josip i Sigurata.⁶ Vojna bolnica uređena je u isusovačkom Kolegiju, a časnici su uselili vlasteli i građanina u domove.⁷

Istodobno, malobrojni vojni odredi raspoređeni su po teritoriju. Odmah počeo sukob sa Crnogorcima i Rusima što su sa istoka nastupali prema gradu. Stoga su dubrovačke tvrđave dodatno naoružane, a general Alexandre Lauriston, koji je zauzeo grad, provizorno je utvrdio i otok Lokrum pred ulazom u luku. Nakon više uzastopnih poraza njegove trupe morale su se povući unutar gradskih zidina, gdje su blokirane. Dvadesetodnevna opsada Dubrovnika počela je 17. lipnja 1806. godine, a okončana je tek nastupanjem jedinica generala Gabriela Molitora iz Dalmacije.⁸ Tijekom njena trajanja spaljeno je više od šest stotina kuća u okolici i sva brodogradilišta u Gružu, dok pljačkaši, kako u dnevniku slikovito navodi Francesco Maria Appendini, »schiodavano i Cristi per pigliare i tre chiodi«.⁹

U okolnostima koje su i nakon povlačenja opsadnika ostale nestabilne Francuzima je najpreče bilo osigurati područje podizanjem utvrda, te, kako zbog neprijateljske premoći na

Srđ, Tvrđava Impérial, prvotni tloris, 1806–1812. (Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv, Beč)
Srđ, Impérial Fortress, original ground-plan, 1806–1812

moru plovidba nije bila sigurna, izgradnjom cesta omogućiti protok ljudi i promet robe. Obje su zadaće tijekom razdoblja dvovlašća i neposredno nakon ukinuća Republike izvršavali njihovi vojni inženjeri, da bi po utemeljenju Ilirskih Pokrajina izgradnja prometnica prešla u domenu novoustrojene Uprave za mostove i ceste.

Početak izgradnje obrambenog sustava

U vrijeme dolaska Francuza Dubrovnik je, uz Zadar, bio po najbolje utvrđen grad na istoku Jadrana. Iako cjelovito obzidan i praktično neosvojiv, ipak je stoljećima ostao izložen prijetnji opsade, jer u bližoj okolici nisu postojala defanzivna uporišta. Na širem području, od Konavala do Pelješca, nalazilo se nekoliko utvrda, te fortifikacijski sklop obrane stonske prevlake, ali zbog dugih godina mira njihovo je stanje bilo loše, pa nisu mogli izdržati jači napad. Francuzi su stoga morali povećati obrambenu moć tih utvrđenja ali i graditi nova, kako bi sačuvali zauzeti teritorij.

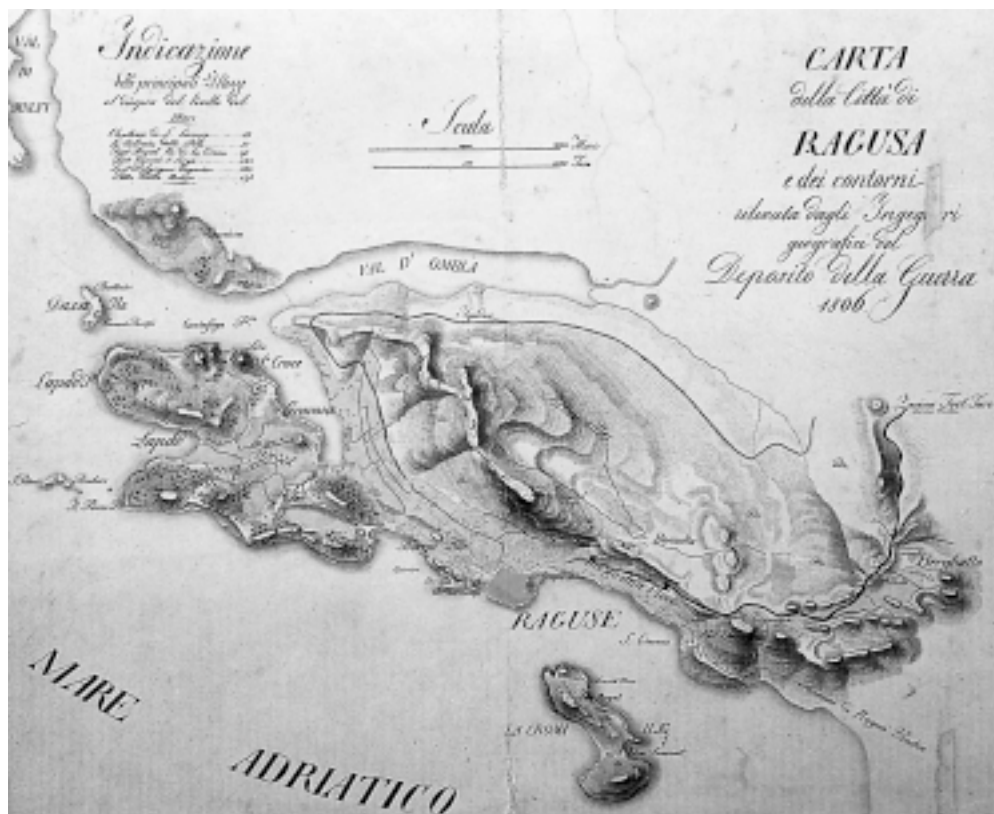
Već 8. srpnja 1806. godine, drugi dan po Molitorovu razbijanju opsadnih snaga, dok su se još po okolici povlačile skupine neprijatelja, francuski su zapovjednici odlučili na istome mjestu navrh Srđa, s kojeg su Rusi i Crnogorci tukli grad, podići jaku tvrđavu,¹⁰ kasnije prozvanu *Fort Impérial*. Nedugo potom, zbog obnove garnizona, u Dubrovnik je prispio s pojačanjem iz Furlanije još jedan visoki časnik carskih trupa, general Auguste Marmont, čovjek koji će doskora raspolagati sudbinom Republike Svetog Vlaha. Zapovijedi što ih je nosio nalagale su da grad ne smije pasti u ruke neprijateljima Francuske. Posredstvom princa Eugena, potkralja Italije, Napoleon mu je naložio da ojača gradska utvrđenja, izgradi nad Gružem zidanu redutu, te na Lokrumu učini utvrdu ili redutu kako bi spriječio desant.¹¹ Već započeti radovi odmah su intenzivirani, a u hitnji uspostavljeno uporište na Lokrumu ojačano je i nazvano *Fort Royal*.¹² Radi kontrole istočnih pristupa gradu započeta je i utvrda na Žarkovici, jugoistočno od *Fort Impériala*. Dobila je ime *Fort Delgorgue* po generalu koji je izgubio život tijekom sukoba što su

Žarkovica, Tvrđava Delgorgue, 1806–1808. (foto: G. Vuković, 1999)
Žarkovica, Delgorgue Fortress, 1806–1808

prethodili opsadi.¹³ Kako se vidi na francuskom vojnom zemljovidu Dubrovnika i okolice iz 1806. godine, obrambena linija u zaleđu upotpunjena je gradnjom redute pored Brgata, te bitnicama u blizini Bosanke, što su nadzirale put preko Srđa prema predgrađu Ploče.

Otrva svjesni svoje slabosti na moru, Francuzi su smatrali nužnim utvrditi otoke i obalne visove kako bi se zaštitila unutarnja plovidba, te osiguralo pristanište u Gružu. Na tome je posebice inzistirao princ Eugen, pa Marmont, preuzevši zapovjedništvo nad vojskom u Dubrovniku i Dalmaciji, ubrzo započinje gradnju fortifikacija na cijelome području. Prema planu što ga je prihvatio, samo na Elafitima trebalo je biti izgrađeno jedanaest uporišta koja bi neprijatelju priječila uplovljavanje u Koločepski kanal, ali su u prvoj kampanji izgrađena svega četiri: na Daksi, na Koločepu, na Mljetu i na otočiću Rudi između Šipana i Mljeta, te još jedna utvrda na brdu Supavlo kod Stona.¹⁴

Ingegneri geografici del Deposito della Guerra, Zemljovid Dubrovnika i bliže okolice, 1806. (DAZ, 236/8, 32)
 Ingegneri geografici del Deposito della Guerra, *Map of Dubrovnik and the surrounding area, 1806*

Znajući kako je grad lako opsjesti, Dubrovčani su u prošlim vremenima već promišljali koliko bi koristilo utvrditi strateški važna mjesta neposredne okolice. Još početkom 17. stoljeća, kada su Mlečani prijeteći usidrivši se u Gružu, vojni inženjer Miho Hranjac (Michiele Hraniaz) predlagao je vladi podizanje utvrda na Bosanci, Ilinoj glavici, Lapadu i Daksi, ali se od toga odustalo, jer Republika nije držala jake vojne snage koje bi priječile da te izdvojene tvrđave padnu u ruke napadača.¹⁵

Sada, nakon što su Francuzi doveli više vojske negoli je Dubrovnik vidio od utemeljenja, Marmont je mogao postupati drukčije. Zatraživši od formalno neutralnih vlasti Republike sudjelovanje u ostvarenju projekta, jasno im je stavio na znanje kako se Napoleon ne namjerava odreći onoga što je zauzeo.

Do početka studenoga 1806. godine, kad je krenuo u Split organizirati stožer, osamdeset četiri cijevi velikog kalibra postavljene su na gradske tvrđave, a stotinu osamdeset dvije po okolici.¹⁶ Kako se vidi na vojnoj karti iz iste godine, te zatim na zemljovidu što ga donosi Pisani, uz navedene utvrde, redute i improvizirana uporišta naoružani su i franjevački samostani Sv. Savina na Daksi i Sv. Marije na Lopudu, te stara tvrđava (*Fort de la Montagne*) iznad lopudskog samostana.¹⁷ Car Francuza imao je s Dubrovnikom značajne planove. Grad je trebao postati snažno uporište u morima Istoka i biti spreman zadovoljiti sve potrebe brojne eskadre koja bi tu stacionirala.¹⁸

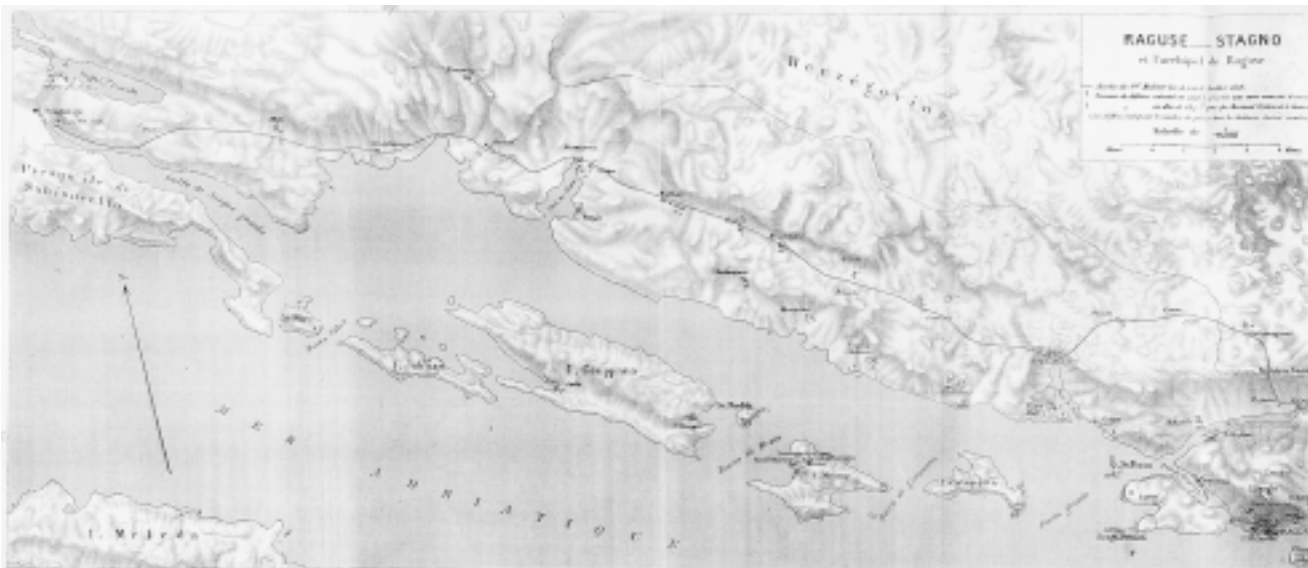
Početak izgradnje cesta

Nakon ratnih pobjeda Napoleonove vojske i poduzimanja odlučnih mjera za osiguranje zauzetog teritorija određena je, kao sljedeća prioritetna zadaća, gradnja cesta, jer su kretanje trupa i transport materijala duž jadranske obale, te prema turskoj Bosni, zbog slabih veza bili krajnje otežani.¹⁹

Na planu ruskog admirala Senjavina iz 1806. godine naznačena su četiri postojeća pravca prema Dubrovniku, što odgovara situaciji prikazanoj na francuskom vojnom zemljovidu.

Sa sjeveroistoka se preko Brgata spuštao put kojim su u mirna vremena pred Vrata od Ploča stizale turske karavane. Drugi je dolazio s jugoistoka, iz Herceg-Novoga, preko Župe, pa uz obalu pod Žarkovicom do Tabora. Na suprotnoj strani moglo se iz Gruža do Pila pored crkve Sv. Andrije, ili malo sjevernijom stazom, uz Onofrijev vodovod, spojenom nad Rijekom s brdskim putom preko Osojnika što je iz Dalmacije prilazio gradu. Svi ovi putovi, uski i zapušteni, bili su najviše korisni domaćim ljudima u međusobnoj komunikaciji.

Republici je takvo stanje odgovaralo, jer je prijevoz brodovima oduvijek bio uobičajen, dok su kopnene prometne veze u određenim okolnostima mogle otežati obranu. Zato je Senat na francuske zahtjeve od 3. travnja 1807. godine u vezi s gradnjom putova što su trebali povezati Dubrovnik s Dalmacijom i Bokom Kotorskom odgovorio poduzimajući samo nužne korake, kako bi se izbjegli dodatni pritisci. Za nadzornika radova pridruženog francuskom inženjerijskom

Brača Erhard, Zemljovid Dubrovnik – Ston s dubrovačkim otočjem, Pariz, 1893. (P. Pisani, *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Pariz, 1893)
 Erhard brothers, *Map of Dubrovnik and Ston with the Dubrovnik archipelago*, Paris, 1893

časniku Bernardu imenovan je Lukša Gozze, te zadužen da uredi pitanje vođenja poslova.

Po uputama francuskih stratega trase su određene podalje od obale, van dometa neprijateljske mornarice. Zajedno s vojskom radove su trebali izvesti stanovnici, a kako je proljeće odmicalo, valjalo je što skorije započeti.

Zbog radnih uvjeta koji su bili lošiji od uobičajenih u Republici, ubrzo po pokretanju radova izostala je suradnja mještana. General Lauriston morao je stoga višekratno pozivati Senat da nešto poduzme, ali njegova nastojanja nisu imala željeni učinak. Unatoč fanfaronskim uvjerenjima kako će priskrbiti nebrojene koristi ako trudom osiguraju vlastiti boljitak, mještani su i nadalje izbjegavali neugodnu obvezu. Sredinom prosinca 1807. slabo uznapredovali radovi napokon su odgođeni zbog studeni do 1. veljače iduće godine. Dan uoči toga roka zaključena je sudbina dubrovačke države.²⁰

Ukinuće Dubrovačke Republike i djelatnosti francuske vlasti

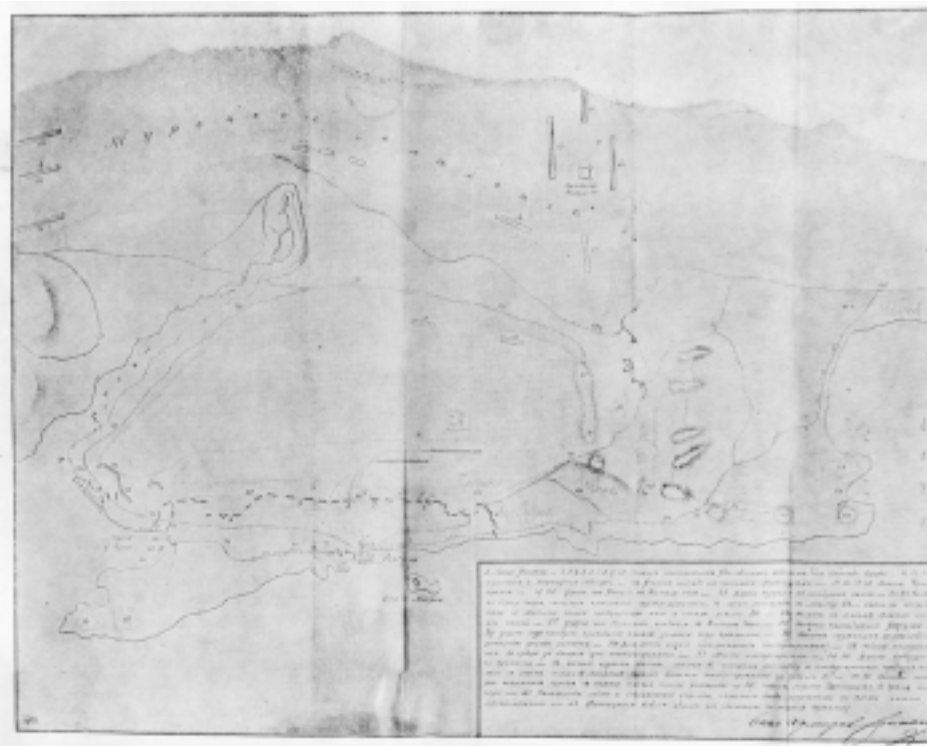
Kad je 28. siječnja 1808. godine posljednjim očitovanjem volje Velikog vijeća za dubrovačkog kneza izabran Mato Ghetaldi, mnoge je već napuštalo uzdanje u spas Republike. Od početka francuske okupacije pripreman je konačni slom raguzejskog suverenstva, a vlastela su bila pod stalnim pritiskom kako bi se odrekli vladanja. Ghetaldi nikad nije zasjeo na kneževski tron. Svega tri dana kasnije, u nedjelju, 31. siječnja, general Marmont nenadano je zamolio Senat da se okupi u Dvornici. Kneževu palaču okružili su vojnici, a topovi na utverdama okrenuti su prema gradu. Poslije dva sata popodne pomoćnik načelnika Marmontova stožera objavio je Senatu da se u Napoleonovo ime ukida Dubrovačka Republika, a sva tijela aristokratske vlasti raspuštaju. Senat je objavu primio na znanje, ali se nije suglasio. Istoga dana zapo-

čet je ustroj francuske uprave čija će djelatnost naznačiti obris predstojeće građanske epohe dubrovačke povijesti.²¹

Nakon kratkotrajna interregnuma, za kojeg je vlast povjerenja dotadašnjem francuskom konzulu Charlesu Renéu Bruère Desrivauxu, početkom veljače 1808. godine general Marmont, tek proglašeni *Duc de Raguse*, postavio je stranca, Dominika Garagnina iz Trogira na čelo civilne uprave. Garagnin je ostao upravitelj do prosinca 1811. godine, kad ga je zamijenio Rouen des Mallets.²² Svega šest mjeseci kasnije, i on je napustio Dubrovnik, ustupivši mjesto Baillardetu de Lareintyju, posljednjem intendantu Dubrovačke Pokrajine.²³ Garagninovim dolaskom u grad sredinom ožujka 1808. godine počelo je djelovanje nove administracije, prvi put ustrojene na dvije razine. Viši stupanj predstavljala je Središnja uprava za cijelo područje, a Općinska uprava za grad, predgrađa Pile i Ploče, naselje Bosanku, te kasnije Gruž i Lapad (1811. g.) bila joj je podređena kao institucija lokalne vlasti bez šireg djelokruga. U odsutnosti Antuna Sorga, nekadašnjeg dubrovačkog poslanika u Parizu, Općinom je do povlačenja Francuza predsjedao drugoizabrani *maire* Sabo Giorgi, posljednji knez ukinute Republike. Obje instance formalno su podložene Italskom Potkraljevstvu, kome je kao zasebna cjelina pripojen dubrovački kraj s Bokom i Korčulom.

Zbog ratnih prilika civilna će vlast tijekom cijeloga razdoblja ostati u sjeni vojne vlasti, a ključnu ulogu u svim važnijim pitanjima imat će Marmont, još i tada jedan od omiljenih Napoleonovih zapovjednika.²⁴

Marmontove reformatorske ambicije nisu smjerale mnogo dalje od uvođenja malobrojnog frankofilskoga građanstva u državne službe i proglašenja jednakosti konfesionalnih zajednica. Sudovi su i nadalje dijelili pravdu po starim zakonima, iako su presude izricali slobodni zidari,²⁵ a iznevjerene nade prostoga puka, što ih Krizinim glasom u *Trilogiji* izriče Ivo Vojnović, prerastale su postupno u nepovjerenje prema *Frančezima*. U ionako lošim gospodarskim prilikama, umjes-

Admiral Dimitrij Nikolajevič Senjavin, Plan bitke za Dubrovnik 6. srpnja 1806. godine (L. Vojnović, *Pad Dubrovnika*, I, Dubrovnik, 1908)

Admiral Dimitrij Nikolajev Senjavin, Plan of the battle for Dubrovnik on 6 July 1806

to ukidanja starih obaveza, propisane su dodatne obveze, pa je zbog tlake na gradnji utvrda i cesta, novačenja, te kasnije uvedenih nameta započelo iseljavanje stanovništva. Zahvaljujući najviše vojnim pobjedama na europskim ratištima, o kojima je sve ovisilo, francuska se vlast nakon gotovo dvogodišnjeg razdoblja nestabilnosti donekle učvrstila tek po ulasku Dubrovnika u sastav Ilirskih Pokrajina utemeljenih potkraj 1809. godine.

General Marmont svojim je zaslugama osigurao imenovanje na dužnost guvernera Pokrajina, što ga je udaljilo od Grada i teškoća kroz koje je prolazio. Na čelo civilne vlasti postavljen je državni savjetnik Dauchy, a preplitanje njihovih ovlasti, te pravni partikularizam u Pokrajinama oslabili su od početka učinkovitost uprave. Stanje se dodatno pogoršalo čestim smjenama visokih dužnosnika nakon Marmontova rezigniranog povlačenja 1811. godine, čime je uvjetovan i odlazak njegova lokumtenensa Garagnina iz Dubrovnika.

Unatoč pozitivnim pomacima u odnosu na razdoblje dvovlašća, kod Dubrovčana je s vremenom jačalo nezadovoljstvo režimom i njegovim pristašama, što je prouzročilo ustanak pod barjakom Republike potkraj 1813. godine, te faktično okončalo francusku vlast.²⁶

Kulturne prilike

Marmontova administracija teže je podnosila kompromise u pitanjima ukusa nego u pitanjima uprave. Pod Republikom na gradskim ulicama pariške oprave nisu bile rijetkost a u

boljim kućama je već treća generacija mogla francuske klasičke čitati u izvorniku, ali sada, u godinama po dolasku Francuza, sva javna očitovanja, od tiskanih proglašavanja do svečanosti, koncipirana su u stilu Carstva.²⁷ Dubrovački je vojvoda, po uzoru na Aleksandra Velikog, želio stvoriti sliku o sebi kao osvajaču i civilizatoru osvojenih naroda, pa se, kako bi ojačao svoj utjecaj, prihvatio podupiranje znanosti i umjetnosti. Budući da Dubrovniku nije manjkalo takvih stečevina, dubrovačke su se težnje u konačnici zamjetnije ocrtale negativnim očitovanjima.²⁸ Uništenjem drugih financijskih oslonaca kulturne djelatnosti nova je vlast postala jedini pokrovitelj stvaralaštva, stekavši tako i potpunu kontrolu nad njim. Ono što nije nadzirala, nije ni ugledalo svjetlo dana, pa su djela protufrancuskog tona zadugo ostala anonimna ležati kao rukopisi po samostanskim i privatnim knjižnicama. Dio inteligencije i klera koji je odricao pokornost francuske vlasti, dok su drugi nastavljali dalje tražeći nova boravišta.²⁹ Crkve, samostani, knjižnice i državni arhiv u međuvremenu su devastirani, a mnogim dragocjenostima tada se izgubio trag. Prilike koje su zavladaile možda najbolje oslikava predaja po kojoj su dominikanci Tizianovu *Sv. Magdalenu* zakopali i ostavili pod zemljom sve do odlaska Francuza.

Nemajući drugog izlaza, Dubrovčani su prihvatili igru, ni posljednji ni prvi put u okolnostima što im nisu išle u korist. Godine koje su slijedile zatekle su često iste kako hvale galsku vlast i kasniji habsburški apsolutizam, istom laskom praznih riječi koju uvijek cijene totalitarni poretci.³⁰

Graditeljski pothvati novog režima

Do 1808. godine vojne potrebe bile su provizorno zadovoljene, a radovi na utvrdama i cestama započeti, pa u sljedećem periodu postupno hvataju zamah djelatnosti civilne uprave i privatni poslovi. Poduzimalo se tek ono prijeko potrebno, jer je Dubrovnik obnavljan bez financijske pomoći, a izravne štete od opsade iznosile su gotovo devet milijuna dukata,³¹ dok je ukupne štete austrijski konzul Timoni procijenio na golemih dvanaest milijuna.³² Graditelji koji su vodili radove isprva su bili inženjerijski časnici francuske vojske, a kasnije, po osnivanju Imperijalne službe za mostove i ceste u svibnju 1810. godine, mahom adoptirani Talijani stare mletačke škole, čijih se usluga nije odrekla nijedna vlast od propasti *Serenissime*. I kako je obično slučaj da talijanski graditelji u stranim zemljama ostvare to veći utjecaj što su skromnijeg umjetničkog formata, tako će upravo njihova uloga odrediti buduće tokove arhitektonske prakse.

Javna izgradnja

Jedan od prvih poslova u koje se upustila nova administracija preuređenje je Kneževa dvora u sjedište uprave i Marmontovu rezidenciju. O tadašnjim radovima znamo samo na osnovi arhivskih spisa, jer su svi tragovi francuskog perioda kasnije uklonjeni. Nekoliko tjedana po Garagninovu dolasku već se nabavljao novi namještaj,³³ a u svibnju je slikar Andrea Pignatelli s pomoćnicima Markom Dabrovićem i Franom Glavočićem izveo manje preinake, napravio štukature i ugodio interijer komplementom ciparske zelene i lak crvene boje.³⁴ Posao je dovršen početkom iduće godine postavljanjem prozora i peći za grijanje, te popločenjem poljane pred Dvorom.³⁵ Civilni zatvor, koji je prethodno bio u kneževoj palači, preseljen je u desakraliziranu crkvu Sv. Sebastijana, a Blagovijesti su za istu svrhu poslužile vojsci.³⁶ Dotad je uređena i kuća Milković po ukusu zapovjednika vojne vlasti generala Bertranda Clausela,³⁷ dok se željama nižih časnika nije odveć izlazilo ususret, pa su se morali zadovoljiti postojećim stanjem za njih unajmljenih objekata.

Nazočnost trupa i izbjeglica uvećala je komunalne probleme koji ionako nakon opsade nisu bili mali. Nestašica pitke vode trajala je od 1806. godine, kada su Crnogorci oštetili vodovod, a pučanstvo je bilo u strahu od pojave zaraznih bolesti. Policijski komesar Angelo Frezza, koji je brinuo o vodovodu, cisternama i fontanama, u više je navrata bezuspješno tražio sredstva za popravke, ali je tek nakon izbijanja epidemije velikih boginja u zaleđu Dubrovnika pridani veći značaj argumentaciji civilne vlasti.³⁸ Tad su iznova uspostavljene i zdravstvene službe, koje nisu djelovale od prestanka rada nekadašnjih magistrata. Bivši službenik saniteta Republike, dr. Vlaho Stulli izradio je plan njihova ustroja, koji je Marmont prihvatio naloživši provedbu predloženih mjera. Stulli je među ostalim inzistirao na važnosti funkcioniranja lazareta, gdje su topnici u jednom dijelu tada držali kobile, a u drugima su bile prodavaonice, skladišta, klaonica i vojnička krčma.³⁹ Ostvarene mjere novoutemeljenog Zdravstvenog povjerenstva sa Stullijem na čelu imale su uspjeha, pa se bolesti na dubrovačkom području nisu pojavile.⁴⁰

U isto vrijeme osnovno školstvo je organizirano na državnoj razini, a obnova viših obrazovnih stupnjeva ostvarena je

malko kasnije, jer je u zgradu Kolegija 1806. godine smještena vojna bolnica, dok je inventar propadao u Sponzi. Tijekom travnja skolopi su predložili vlastima program reforme zavoda, da bi, na poticaj braće Appendini, Marmont u svibnju preuzeo brigu o osnivanju liceja i konvikta po francuskom uzoru za područje Dubrovnika i Boke Kotorske.⁴¹ U tu svrhu preuređen je samostan Sv. Katarine, dok je konvikt smješten u, također Crkvi oduzetu, zgradu nekadašnjeg ženskog zavoda u Karnenu.⁴² Nastava je počela u prosincu, a uz uobičajene predmete uključivala je i hrvatski jezik, te osnove crtačke vještine, koje je predavao rimski stipendist Republike, slikar Rafo Martini.⁴³ Privremeni smještaj škole u neprikladnom prostoru potrajat će, unatoč prosvjedima građanstva, sve do 1927. godine, kad je dovršena još pod Austro-Ugarskom započeta zgrada gimnazije na Pločama.⁴⁴

Kako su *Orsan*, stari dubrovački teatar smješten od 1682. godine u arsenalu, po dolasku Francuzi pretvorili u vojnu pekaru, Marmont je dvije godine potom odlučio u palači Velikog vijeća ukinute Republike učiniti novu pozornicu. Radovi su počeli u siječnju 1809. godine i potrajali tri mjeseca, pa je već 8. travnja odigrana prva predstava. Neveliko kazalište s parterom u obliku potkove, kapaciteta 300 sjedećih i 200 stajaćih mjesta, te ložama na dva kata s još 264 mjesta, zamišljeno je kao reprezentativni projekt nove vlasti. Prvi red drvenih stupova što su nosili lože ukrašen je dorskim kapitelima, drugi kompozitnim, a treći jonskim kapitelima, dok je zaključni obrub oblikovan kao friz. Sva je drvenina obojena svijetlim bojama te oživljena slikarijama u crno-bijeloj maniri. Marmontova loža zasigurno je bila na svečanije dekoriranom prvom katu, jer oslikavanje drugoga kata zbog nedostatka sredstava nije izvedeno, kao ni gradnja novog ulaza sa stubištem. U kazalištu su davane uglavnom banalne predstave putujućih družina, te akademije u slavu režima, a ulaz je bio besplatan.⁴⁵ Prije početka izvedbi obično su priređivane i tombole, pa uglađeniji svijet nije često posjećivao *Théâtre Ducal*. To se posebno odnosi na vlastelu koja navodno nisu dolazila, kako piše Lujo Vojnović, »*ne hoteći se pokazivati kao gledaoci tamo gdje bijahu prikazivali kao glumci*«. ⁴⁶ Ukupna javna korist od projekta nije dakle bila velika, pa je idućih godina uprava izgubila interes za kazalište, a predstave su igrane sve rjeđe. Izgradnja *Vojvodskog teatra*, po cijenu uništenja unutrašnjosti Vijećnice, doima se danas, u doista dugom nizu francuskih devastacija dubrovačkih spomenika, kao najžalosniji primjer.

Posljednji javni projekt velikog formata bio je prijedlog naspavanja Batale, što ga je, u skladu s Marmontovim razmatranjima, pripremio komesar Angelo Frezza, te uputio Garagninu tijekom veljače 1811. godine.⁴⁷ Tad se, naime, redarstvo još bavilo poslovima koji će domalo preći u domenu Uprave za mostove i ceste.

U dopisu s priloženim planom Frezza predlaže, *in vista d'un futuro destino*, opsežne radove kojima bi se plitka i muljevitata uvala nasula do linije što spaja ljetnikovce Sorgo u Lapadu (tada Giorgi) i Gradi u Gružu (tada Sorgo). Time bi gotovo dovršeni put od Pila do Gruža bio zaključen prostranom poljanom prikladnom za izgradnju, dok bi nova riva koristila mornarici. Ukupne troškove Frezza je računao na dvanaest tisuća franaka, što se uklapalo u aktualne zamisli uređenja luke i gradnje lazareta za koje je Napoleon planirao osigurati sredstva.⁴⁸ Premda su, nastojeći oživjeti promet i trgovinu,

Angelo Frezza, Plan nasipanja i uređenja Batale, Dubrovnik, 1811. (DAD, A. G., 1811, Tit. XVI, 529)
 Angelo Frezza, Plan for the levelling and rearrangement of Batale, Dubrovnik, 1811

Francuzi u siječnju 1812. godine ukinuli carinske pristojbe proglašivši Dubrovnik slobodnom lukom,⁴⁹ Frezzina zamisao ipak nije ostvarena zbog pogoršanja općih prilika, te Marmontova i Garagninova odlaska s dužnosti tijekom 1811. godine.

Privatna izgradnja

Prvih godina okupacije stanovništvo dubrovačkog područja proživljavalo je krizu kakva taj kraj nije snašla još od vremena velikog potresa u 17. stoljeću. Obnova i povratak izbjeglih tekli su sporo, a postupni oporavak započeo je tek nakon uspostave Ilirskih Pokrajina. Štete su dugo sanirane u nepovoljnim okolnostima, pa znatan broj građevina vlastela i puk nikad nisu uspjeli obnoviti. Garagnin je važnije graditeljske zadatke isprva povjeravao inženjerijskim časnicima, u to doba jedinim kompetentnim osobama u gradu, a njima su se obraćali i privatnici. Ono malo zdanja što su tada podignuta mnogo su skromnija od starijih, izgled im je jednostavan i lišen ukrasa, pa ostavljaju dojam jedino skladom omjera i uklopljenošću u krajolik.

Jedini do sada poznati reprezentativni projekt toga doba, za koji Kruno Prijatelj s pravom kaže kako je šteta što je ostao samo na papiru, djelo je Martina Pierrea Gauthiera, francuskog arhitekta Percierove škole.⁵⁰ Planovi su načinjeni u Parizu 1810. godine po narudžbi Pala Basseglija Gozze, nekadašnjeg poslanika Republike u Carigradu, koji je namjeravao preurediti obiteljski posjed u Trstenome, te podići raskošnu vilu sebi i svojoj mladoj supruzi.

Šesnaest akvareliranih listova detaljno prikazuje izgled perivoja i svih građevina. Prednji dio posjeda, posred kojega je dvokatna vila, koncipiran je geometrijski, u duhu francuske tradicije. Posve naprijed, prema moru, uklopljene su pergole

i na obje strane po jedan kružni paviljon. Staze oko vile ukrašene su fontanama i skulpturama, a sjeverno pročelje gleda na baroknu fontanu iz 18. stoljeća, jedini fragment stare ladanjske cjeline sačuvan u projektu. U sjevernom dijelu imanja, koje karakterizira drukčiji, romantični ugođaj engleskog vrta, zamišljeni su kapelica i glorijeta također kružnog tlocrta, dok je još dalje, uz samu granicu posjeda, planirana gospodarska zgrada.

Arhitekt koji vjerojatno nikad nije posjetio Dubrovnik uspješno je, valjda na vlasnikov poticaj, kombinirao klasicističke i renesansne elemente s označjem lokalne ladanjske izgradnje, stvorivši upravo po tome jedinstveno djelo, bez para u hrvatskim krajevima. Odustajanje od realizacije Gauthierova projekta značilo je istovremeno i zamiranje reprezentativnih arhitektonskih nastojanja u Dubrovniku, koje će tek pola stoljeća kasnije prekinuti gradnja lokrumskog dvora nadvojvode Maksimilijana Habsburškog.

Obrambeni sustav

Iako su sukobi zaobilazili dubrovački kraj, novi gospodari nisu se osjećali sigurno. Neprijateljski brodovi krstarili su morem, razvlašteni patricijat tražio je način kako bi svrgnuo stranu vlast, a susjedna Dalmacija digla se na ustanak, pa je 1809. godine Dubrovnik neko vrijeme ostao odsječen.⁵¹

Po ukinuću Republike nastavilo se raditi na ostvarenju Marmontova plana iz 1806. godine, koji je predviđao flankiranje najvažnijih prolaza dubrovačkog arhipelaga. U toj drugoj kampanji gradilo se na Lopudu, Šipanu, Mljetu i Pelješcu,⁵² da bi se u posljednjem navratu, 1811. i 1812. godine, zbog sve opasnije nazočnosti engleske mornarice, moralo dodatno utvrditi Daksu, Koločep i Rudu, te učiniti uporište na Olipi. Tad su izgrađene i utvrde duž obale, na Gnjilištu (La-

Napoleonova cesta, Osojnik (foto: G. Vuković, 1999)
Napoleon's road, Osojnik

pad), u Loznici, Zatonu, Orašcu, Trstenome i Stonu, pa su tako na širem području uspostavljena zaštitna sidrišta, gdje su, u slučaju napada, brodovi mogli naći zaklon.

Sukladno Napoleonovu poimanju Dubrovnika kao jednog od ključnih istočnih toposa Carstva, s kojim je, pripremajući rusku vojnu 1811. godine, upoznao ministra vojske, generala Clarkea, i novoga generalnog intendanta Ilirije, generala Bertranda, posebna je briga posvećena osiguranju samoga grada, te luke u Gružu.⁵³ Poradi važnosti i opsega predviđenih radova, ali i zbog učinjenog pregleda, u svibnju iste godine stiglo je u Dubrovnik povjerenstvo za fortifikacije, na čelu s inženjerskim satnikom Epronom. Najpreča zadaća povjerenstva bila je dovršenje *Fort Impériala*, čija se gradnja oteгла zbog težine terena i probijanja dugih serpentina uz padinu Srđa, a povjerena je inženjerskim časnicima Blancu i Sebéu.⁵⁴ Taj ključni objekt fortifikacijskog trapeza obrane Dubrovnika (tvrđave Delgorgue, Royal, Lovrijenac i Impérial) razvio je francusku trobojnicu na Carev rođendan 15. kolovoza 1812.⁵⁵ Gotovo 180 godina kasnije, potkraj dvadesetog stoljeća, zapuštena će tvrđava na Srđu spasiti grad od potomaka opsadnika iz 1806. godine.

Koliko do sada znamo, Napoleonova je vojska, prisiljavajući na rad stanovnike od petnaest do šezdeset godina starosti, u kratkom roku oko Dubrovnika izgradila dvadeset i osam utvrda, te pet na Lastovu. Postojanje tih objekata Francuzima ipak nije pomoglo da svladaju dubrovačke ustanike ili zaustave trupe generala Teodora Milutinovića 1814. godine, jer više nisu imali odlučnu vojsku. Pravu korist zapravo je stekla Austrija, organizirajući kasnije sustav oslona visokog stabiliteta koji je omogućavao uspješno vođenje operacija i u slučaju nadmoćnosti neprijatelja.

Ceste

Istodobno s utvrdama nastavile su se graditi i ceste. Auguste Marmont, maršal carske vojske, dubrovački vojvoda i prvi generalni intendant Ilirije, u svojim je *Memoarima* pripisao sebi sve zasluge za njihovu izgradnju u Pokrajinama, ne spominjući inženjera Franu Zavorea koji ih je zamislio i čije su projekte Francuzi preuzeli.⁵⁶ Desetak godina ranije, taj je bivši mletački inženjerski satnik izradio planove i pod prvom austrijskom upravom u Dalmaciji (1797–1806) već izveo neke dionice, dok Marmontu pripada zasluga što je potihvat nastavljen te uglavnom dovršen do 1814. godine, bez opterećivanja predrasudama o tome kako bi trebalo primjereno platiti radnike i vlasnike zemlje.⁵⁷

Ceste su građene kamenom, s gazištem širokim od dva i pol do šest metara na zavojima, a u izgradnji je sudjelovala približno osmina stanovništva. Premda je Marmont zamišljao kako će posao biti okončan već 1808. godine, neki dijelovi nisu načinjeni ni do posljednje godine francuske vlasti, pa je dovršenje zapalo Austriju.

Neposredno po propasti Republike na dubrovačkom području gradilo se u dva smjera: jugoistočno prema Kotoru, te sjeverozapadno od Pila do Gruža, i dalje, kroz Primorje, prema granici kod Imotice.⁵⁸ Radove je vodio inženjerski pukovnik Moydier, uz pomoć delegata i upravitelja u područnim atelijerima. Glavni problem bio je pronalaženje potrebnog broja radnika, jer vojnici nisu više sudjelovali u izgradnji. Od teške i opasne flake izvlačili su se svi: crkvene osobe na zahtjeve službe, puk na slabo zdravlje i potrebe domaćinstva, dok su oni imućniji stvarali pomutnju plaćajući druge da odrade njihov dio, tako da su zastoji bili česti.⁵⁹ Iduće godine izbio je novi sukob s Austrijom, pa se na cestama

Predgrađe Pile s Placetom i Gruškim putom, Dubrovnik, stanje u drugoj polovici 19. stoljeća (DAD, Album Martecchini)

Pile suburbs with Placeta and Gruški road, Dubrovnik, 1850's

gotovo nije ni radilo. Nakon francuskog trijumfa, po Marmontovu je nalogu u okviru ustroja Ilirskih Pokrajina ustanovljena Uprava za mostove i ceste, na čelu s inženjerom Blanchardom.⁶⁰ Frane Zavoreo imenovan je tada upraviteljem za Dalmaciju i Dubrovnik, a njegov iskusni suradnik, inženjer prve klase Paolo Tironi, zadužen je u rujnu 1810. godine za dubrovački kraj.⁶¹ Tironi, koji je prije radio na zadarskim utvrđama i pomagao Zavoreu pri planiranju prometne mreže, ostao je na položaju svega nekoliko mjeseci.⁶² U tom razdoblju dovršen je vjerojatno najznačajniji projekt francuske vlasti u Dubrovniku, put od Pila do Gruža, čija je izgradnja definitivno izmijenila odnos grada i zapadnih predgrađa.⁶³ Put je počinjao poljanom u blizini gradskih vrata na Pilama, nazvanom *Place Clausel* po Lauristonovu nasljedniku u Dubrovniku, ili, kako se ponekad nalazi, *Champ de Mars*.⁶⁴ Slično kao što se stari pravac prema Gružu, uz crkvu Sv. Andrije, neizravno vezao na liniju ulice Prijeko, a nekadašnji put kroz Pile na ulicu Za Rokom, tako se nova prometnica nastavila na os Straduna, postavši mu tijekom vremena svojevrstnim korelatom izvan zidina. Na Boninovu, negdje oko polovice puta prema Gružu uzidana je kamena ploča što je trebala, da joj okolnosti nisu promijenile sudbinu, latinskim riječima podsjećati putnike na Napoleonova i Marmontova dobročinstva. Natpis, kojemu na ploči nema traga, po Ivanu Augustu Kaznačiću je glasio:

*Magni Napoleonis/ Exempla Sequutus/ Dux Ragusae Augustus Marmontius/ Rupibus excisis aggeribus complanatis pontibus jactis/ Per/ Superioris et inferioris Illyriae/ Provincias/ Viam militarem aperuit/ Stravitque/ Maximo populorum emolumento.*⁶⁵

Dalje se put spuštao prema Batali, nesuđenoj lokaciji trga komesara Frezze, te nastavljao kroz Gruž vežući se skelom preko Rijeke dubrovačke na Napoleonovu cestu.⁶⁶

Tijekom srpnja 1811. godine guverner Pokrajina odobrio je dodatnih 75000 franaka za dovršenje cesta na dubrovačkom području.⁶⁷ U tu svrhu imenovan je i upućen u Dubrovnik mnogo mlađi Tironijev nasljednik Lorenzo Vitelleschi, također inženjer prve klase,⁶⁸ koji se, surađujući sa zapovjednikom inženjerije Blancom, posvetio isključivo provedbi tog zadatka. Jedna od važnijih Vitelleschijevih zadaća, obavlj-

Spomen-ploča gradnje Gruškog puta na Boninovu, Dubrovnik, 1811. (foto: G. Vuković, 1998)

Plaque commemorating the construction of Gruški road at Boninovo, Dubrovnik, 1811

na s uspjehom u ožujku 1812. godine, bila je izgradnja diionice preko turskog teritorija prema Neretvi.⁶⁹ Dotad su se Vitelleschiju pridružili inženjerijski pripravnik Petar Pekota i asistent Vlaho Milovčić, uz još neke pripadnike nekadašnjeg *Corpo Imperiale di Genio*.⁷⁰ Zajedno su uspjeli privesti gotovo dovršetku izgradnju cesta oko Dubrovnika, gradeći i u najtežim uvjetima više kilometara mjesečno.⁷¹ Razvijenu djelatnost, organiziranu putem područnih atelijera, prekinuo je dubrovački ustanak u jesen 1813. godine i dolazak austrijske vojske.

Pod Habsburzima

Nade ustanika u oružanu obnovu slobode utihle su 30. siječnja 1814. godine, kad je austrijska vojska spustila s Orlando-va stupa tri dana prije toga razvijenu zastavu Republike i podigla svoju.⁷² Desetak godina zatim u jednoj je olujnoj noći oboren i taj kameni signum domovinske samostalnosti, pa je duže od pola stoljeća umjesto pred crkvom dubrovačkog zaštitnika Orlando stajao u spremištu Kneževa dvora.⁷³

General Milutinović sa svojim je trupama posljednji prišao blokadi grada. Stigao je, isto kao nekoć Lauriston, s nedovoljnim brojem topova, bez hrane i bez novca. U dogovoru s Englezima, koji su već držali otoke, predstavio se vođama ustanka kao prijatelj, da bi, po kapitulaciji francuskog zapovjednika Montricharda, 27. siječnja, odbacio ranije konvencije, raspustio dubrovačke odrede i preuzeo vlast. Pritom se oslonio na Điva Cabogu, poslije zvanog *Traditur*,⁷⁴ koji je, kao jedan od ključnih ljudi ustanka, prešao na austrijsku stranu. Caboga je nagrađen položajem civilnog intendanta privremene austrijske uprave i odlikovan križem cara Leopolda, a Intendanca je počela djelovati već 31. siječnja, ne odvajajući organizacijski način od francuskog upravnog ili sudbenog modela. Protivno uvjetu kapitulacije, po kome su službenici francuske uprave trebali zadržati namještenje i rang, uskoro su zaredale smjene. Kao izgovor uzelo se prihvaćanje viših vlasti Milutinovićeve zahtjeva da se ukine 1812. godine djelomice uvedeni *Code Civile* i, uz manje dopune, vrate dubrovački zakoni. Pouzdanci izvještajne službe, inače prve u Dubrovniku utemeljene ustanove austrijske

Braća Erhard, Zemljovid Dalmacije s cestama izgrađenim od 1797. do 1811, Pariz, 1893. (P. Pisani, *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Pariz, 1893) Erhard brothers, *Map of Dalmatia with roads constructed between 1797–1811*, Paris, 1893

vlasti, imali su tada presudnu riječ, pa su se frankofili i prokazani masoni domalo našli u nezavidnu položaju. Plašeći se mogućih ispada, povukli su se u svoje domove iz kojih nisu izlazili sve dok im nije zajamčena sigurnost.⁷⁵

Nova lokalna uprava, koju je predvodio Milutinović, načelnik Đivo Bosdari te nadbiskup Nikola Bani, 15. je veljače u katedrali svečano prisegla na vjernost caru Franji I, ali pitanje Dubrovnika ni time nije bilo konačno riješeno. Suverenitet Republike još je opstojao na Elafitima, gdje je Jero Natali, uz druge nepokolebane vlasteline, vladao pod engleskom zaštitom do 1815. godine.

Poučeni iskustvom s Lauristonom, republikanci su se ovoga puta odlučnije suprotstavili okupaciji. Ne računajući više isključivo na diplomatska nastojanja u Carigradu, Beču i Parizu, a formalno, među inim, utvrđeni i sudjelovanjem u protjerivanju Francuza te odlukama sjednice Velikog vijeća od 18. siječnja, ignorirali su zauzeće, očekujući europski mirovni kongres u Beču. Austrija je odgovorila oštro: prijetnjama, otkazima, uhićenjima i zapljenama imovine odlučila je iznuditi pokornost, kako bi na kongresu pripojenje Dubrovnika prikazala kao gotov čin. Za drugo se brinuo austrijski ministar vanjskih poslova Clemens von Metternich koji je unaprijed otklonio svaku mogućnost za raspravu o dubrovačkim zahtjevima.

Prijelazno razdoblje Intendance okončano je 14. veljače 1816. godine, kad je okružni poglavar Carlo Locella objavio početak djelatnosti nove uprave. Dubrovnik je, s Korčulom, odlukom vlade već od 23. prosinca 1815. godine imao status okruga u sklopu Kraljevine Dalmacije, potčinjene izravno bečkom dvoru. Ponovno su objedinjene upravna i sudbena vlast, a stupio je na snagu i austrijski Opći građanski zakonik.⁷⁶ Administrativno središte te nove tvorevine, s podmaršalom Franjom Tomašićem na čelu, postao je Zadar, dok je talijanski i nadalje služio kao službeni jezik. Locella je upravljao okrugom do 1818. godine, a potom je postavljen Friedrich Weidmannsdorf, kojeg 1825. nasljeđuje Giovanni Frap-

porti. Tri godine potom njega je zamijenio Ferdinand Schaller, pod čijim će vodstvom okružna administracija djelovati do 1839. godine.

Preture i općine ustanovljene su kao niže upravne razine, a dubrovačka je općina zadržala opseg određen u vrijeme francuske vlasti. Četiri godine kasnije prvi je put za načelnika postavljen pučanin, prijašnji podtajnik Republike Baro Bettera, koji je na dužnosti ostao do 1831. godine. Pojedine ingerencije raspodijeljene su, ne uvijek sretno, među trima upravnim tijelima, pa je tako, na primjer, Okružno poglavarstvo imenovalo povjerenstva za javne i crkvene gradnje te odobravalo ugovore, preturama je prepušteno sastavljanje povjerenstava za pothvate manjeg značaja, a općine su zadužene za nadzor radova i mjesečno upoznavanje viših tijela s njihovim tijekom.⁷⁷

Unatoč teškoćama Beč je s vremenom uspio ustrojiti učinkovitu upravu, ali je nepovoljan status Dubrovnika ostao trajnim razlogom nezadovoljstva svih slojeva novom vlašću. Naime, u Monarhiji, što je spominjući se nasljednih prava budnim okom gledala na balkanske posjede Otomanskog Carstva, primarni značaj tog dobro utvrđenoga graničnog teritorija nije mogao biti nego vojni. Tek 1886. godine Dubrovnik je proglašen otvorenim gradom, čime se napokon ispunio osnovni uvjet normalnog razvitka.⁷⁸

Svejedno, nastupajući taktičnije od Francuza, Austrija je, u određenoj mjeri, nastojala stanovnicima olakšati život te zadržati barem minimalnu potporu. Porezi i vojna obveza su ukinuti, a vlasteli je dat ustupak ponovnom uspostavljanju institucije fideikomisa.⁷⁹ Uvedene povlastice ipak nisu osobito koristile. Posljedice pustošenja u vrijeme rusko-crnogorske opsade, osam visokih kontribucija u svega petnaest godina, propast flote, zamiranje trgovine, zanata i poljodjelstva iscrpili su miran puk toga kraja. Nakon dugotrajnog života u blagostanju, Dubrovnik je snašla kob što je pratila sve druge hrvatske zemlje kroz stoljeća u kojima upoznaše stranu vlast.

Kotinuitet otpora

U prijelazno doba zanimale su muze, po drugi put u kratkom roku opustjela je Dubrava. Do dvadesetih godina bi se s Helikona začula tek po koja prigodnica na nekom od tri jezika dubrovačke književnosti.⁸⁰

Požar u kojemu je 1817. godine izgorjela Vijećnica, tad Vojvodski teatar, simboličan je kraj dospelog razdoblja. U okvirima apsolutizma, što je, oslanjajući se na strano činovništvo, nametao centralizaciju i izjednačenje, nije bilo mjesta za dubrovačke *diference*. Na raskrižju epoha valjalo je krenuti putevima preobrazbe ili postupna iščeznuća.

Shvaćajući da austrijska nazočnost nije prolazna epizoda, Dubrovčani su dijelom reagirali stoički, opirući se, kako policijski pouzdanik fra Inocent Čulić ironično piše, »*kabalističkim aristokratizmom*« svemu stranome,⁸¹ a dijelom su se opet, prividno, pomirili s prilikama, sluteći u širem procesu nacionalnog ujedinjenja mogućnost kulturne afirmacije vlastite tradicije.

Prihvatanje tog stava pratilo je aktualiziranje romantičarskih stremjenja u pretpreporodno doba, te istovremeno slabljenje zanimanja za klasicističke teme. Tako se literati počinjju učestalije javljati domaćom riječju, a jezikoslovna i etnografska pitanja postaju središtem društvenog interesa. Tiskanje Gundulićeva *Osmana* 1826. godine svojevrsna je prekretnica. Spoznati značaj baštine iznova je potakao rad na fiksiranju književnog, folklornog i likovnog nasljeđa, što je, utječući izravno na politička zbivanja, obilježilo duhovnu klimu stoljeća.

Graditeljski pothvati do 1830. godine

Premda u dubrovačkom arhivu još nije moguće doći do većine planova iz prvih godina austrijske vlasti, ipak se, po onome što je na raspolaganju, može uvidjeti kako je promjena vlasti imala ovoga puta složenije refleksije u graditeljskoj praksi.

Imperijalni stil, koji su Francuzi izravno suprotstavili baroku, nakon Napoleonova pada potpuno je izgubio privlačnost, pa kasnija očitovanja klasicizma nose drukčije značajke. Razumljivo, u poratno doba njegov reprezentativni karakter nije mogao doći do izražaja, već se oblikovala jedna reducirana stilska inačica, prikladna tadašnjim prilikama, dok su novogradnje u definiranim povijesnim jezgrama Dubrovnika i Cavtata projektirane tako da izvana nalikuju na starija zdanja. Obnove, prilagodbe i dogradnje dominantne su zadaće tadašnjih graditelja, tako da najvažnija postignuća perioda znače institucionalizaciju graditeljske djelatnosti na tragu francuskih zamisli i nastavak stvaranja infrastrukture u zoni predgrađa.

Prvi dubrovački inženjer Lorenzo Vitelleschi

U okviru ustroja pokrajinske vlasti po Bečkom kongresu briga o javnoj izgradnji u Kraljevini Dalmaciji povjerena je prokušanom organizatoru Frani Zavoreu.⁸² Vlada u Zadru je, s njim u dogovoru, pri Okružnom poglavarstvu u Dubrovniku 1816. postavila civilnog inženjera za dubrovačko i kotorsko područje, čija djelatnost prethodi ustanovljenju Okruž-

nog građevinskog ureda 1832. godine.⁸³ Dužnost prvog civilnog inženjera preuzeo je Lorenzo Vitelleschi, koji je još od mletačkih dana uživao Zavoreovo povjerenje.⁸⁴

Po zapisima frafra Gluhog, kako su u Dubrovniku zvali franjevca Čulića, inženjer Vitelleschi bio je podrijetlom s Hvara i tad je imao 41 godinu. Studirao je matematiku i slikarstvo, što je bila uobičajena sprema ondašnjih inženjera, a bavio se i hidrotehnikom.⁸⁵ Posvetivši se u cijelosti svome zvanju, istakao se već na početku karijere radeći u Koprju za mletačke vlasti. Nakon pada Republike Sv. Marka, prva austrijska uprava povjerila mu je osuvremenjivanje solane u Piranu te neke manje poslove u Istri i Šibeniku. Kako smo već vidjeli, Francuzi su ga kasnije promovirali u inženjera prve klase i poslali u Dubrovnik kao pokrajinskog inženjera Službe za mostove i ceste. Vitelleschi je novo zaduženje preuzeo početkom rujna 1811. godine, a uskoro su mu se u Dubrovniku pridružile supruga i tri kćeri. Po završetku francuske vlasti ostao je u gradu te je, držeći se po strani od političkih previranja, zadobio Čulićeve simpatije, pa ga on u dosjeu preporučuje kao moralna i vrijedna stručnjaka, napominjući da ne pripada nikakvoj sekci ili tajnom društvu.

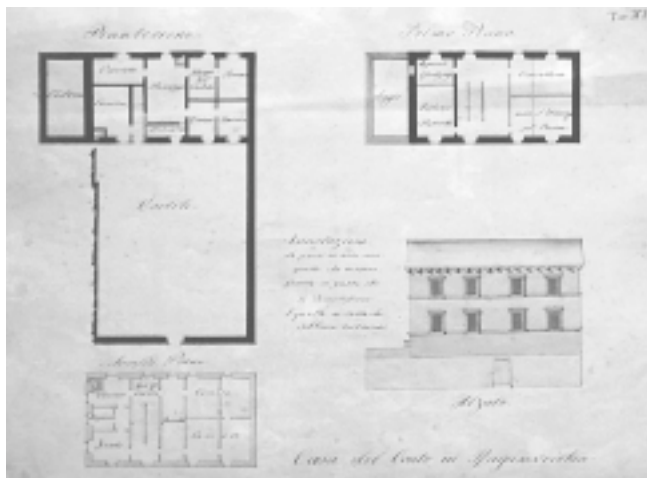
Posao okružnog inženjera vezao je Vitelleschija za Dubrovnik, gdje je, surađujući i s drugim vrsnim graditeljima, poput Vicka Andrića, sastavio i četiri rukopisna djela na talijanskom jeziku. Prvo djelo, nastalo 1821. godine, govori o načinu izrade pastela, tehnicu slikanja, fiksiranju i sprječavanju alteracije boje, a naslovljeno je *Trattato della pittura a pastello*.⁸⁶ Drugo djelo sadrži tri rasprave o dekoriranju napisane od 1822. do 1824. godine pod naslovom *L'Arte del pittore da edifizii, dell'indoratore, e d'applicare le vernici*,⁸⁷ a treće je djelo, *Le servitù prediali dimostrate geometricamente ed applicate al vigente codice austriaco*, zbirka propisa i praktičnih uputa okružnim inženjerima iz 1825. godine.⁸⁸ Posljednje poznato Vitelleschijevo djelo, *Notizie storiche e statistiche del Circolo di Ragusa*, dovršeno je 1827. godine, postavši jedinstvenim izvorom za poznavanje starog Dubrovnika, na kome se dobrim dijelom temelji i ova prouka.⁸⁹

U *Notiziama* pisac sabire sve relevantne podatke o Dubrovačkom okrugu njegova vremena, otkrivajući često i pojediničnosti povezane s ranijim razdobljima. Potanko upoznat s građom, lakonski govori o ustroju uprave, zemljopisnim i klimatskim odlikama kraja, stanovništvu, stanju gospodarstva, javnim radovima i graditeljskim zamislima što ih je predlagao. Rukopis ima 47 poglavlja na 153 stranice, a kazalo navodi 62 ilustracije, 7 zemljovida i tabelu cestovnih udaljenosti. Unatoč tomu, djelo je do danas ostalo slabo poznato, služeći tek manjem broju znanstvenika uglavnom kao zgodna zbirka crteža.⁹⁰

Nakon devetnaest godina predana rada za javnu korist, o kome će biti riječi u idućim poglavljima, Vitelleschi je 1830. zauvijek napustio Dubrovnik.⁹¹ Njegovu dužnost sljedeće je godine preuzeo inženjer Antonio Aporti.⁹²

Javna izgradnja

Djelatnost austrijskih javnih ustanova nastojalo se osigurati uz što manje izdatke. Gdje god je bilo moguće, stari su objekti prilagođeni novim namjenama, pa su tako Okružno poglavarstvo i Politička pretura useljeni u Knežev dvor, dok je

Lorenzo Vitelleschi, Knežev dvor u Cavtatu, zapadno pročelje te tlorisi prizemlja i katova (L. Vitelleschi, *Notizie*, T. XI)

Lorenzo Vitelleschi, Rector's Palace in Cavtat, west facade and layout of the ground and other floor plans

izvan grada dvorove prijašnjih Knežija zaposjela vojska ili su služili kao kotarski zatvori.⁹³ Vitelleschi u *Notiziama* prikazuje jedino neostvarenu zamisao preinake Kneževa dvora u Cavtatu, koji je Kotarsko poglavarstvo htjelo urediti za svoje potrebe.⁹⁴ Njegovo je pročelje u potpunosti određeno postojećim odnosima i oblikovnim rječnikom, dok tloris novog kata drukčijim tretmanom stubišta otklanja od ranije prakse.

Slično se postupilo i pri adaptaciji – za smještaj zatvorenika crkvi oduzete – zgrade ženskog zavoda u Karmenu.⁹⁵ Vanjski zidovi i krov ostali su isti, a unutrašnjost je pregrađena kako bi se dobilo 26 ćelija za muškarce i žene, dvije ambulante, kuhinju, trpezariju, te druge nužne prostorije (22). Vitelleschi smatra novi zatvor sigurnim, zdravim i prozračnim, u usporedbi s onim što su ga Francuzi podigli uz Dominikanski samostan, a čije loše stanje opisuje car Franjo I. u putnom dnevniku 1818. godine, kad je sa caricom posjetio Dubrovnik.⁹⁶

Dolazak carskog para bio je povod gradnji prvog objekta nedvojbeno klasicističkih obilježja među onima što su prikazani u *Notiziama*. Tom je, naime, prigodom pred zapadnim gradskim vratima, na putu od Pila prema Gružu, po Vitelleschijevoj zamisli podignut slavoluk s tri prolaza.⁹⁷ Njegov središnji dio naglašen je tako da ostavlja dojam kako struktura združuje odlike dvaju tipova slavoluka – s jednim, te s tri lučna otvora. Vitelleschi je to postigao postavljajući sa svake strane središnjeg prolaza parove dorskih stupova bez baza. Oni nose vijenac povrh kojega je atika s latinskim pozdravnim natpisom u čast cara i carice. Nad atikom habsburški dvoglavi orao, s mačem i žezlom u kandžama, na prsima drži štit po sredini razdijeljen vodoravnim gredom na kojoj su vladarevi inicijali, a iznad štita je kruna s križem. Likovi Herakla i antičkog ratnika na atici, lijevo i desno od grba, kao i dorski slog, aluzija su na ratne uspjehe cara koji je iz sukoba s Napoleonom izašao kao pobjednik.

Slavoluk nije bio od trajnog materijala, pa je kasnije uklonjen, a sudeći po onome što kazuje predaja, ta ceremonijalna

Lorenzo Vitelleschi, Slavoluk cara Franje I., Dubrovnik, 1818. (L. Vitelleschi, *Notizie*, T. LXIV)

Lorenzo Vitelleschi, Arch of the Emperor Francis I, Dubrovnik, 1818

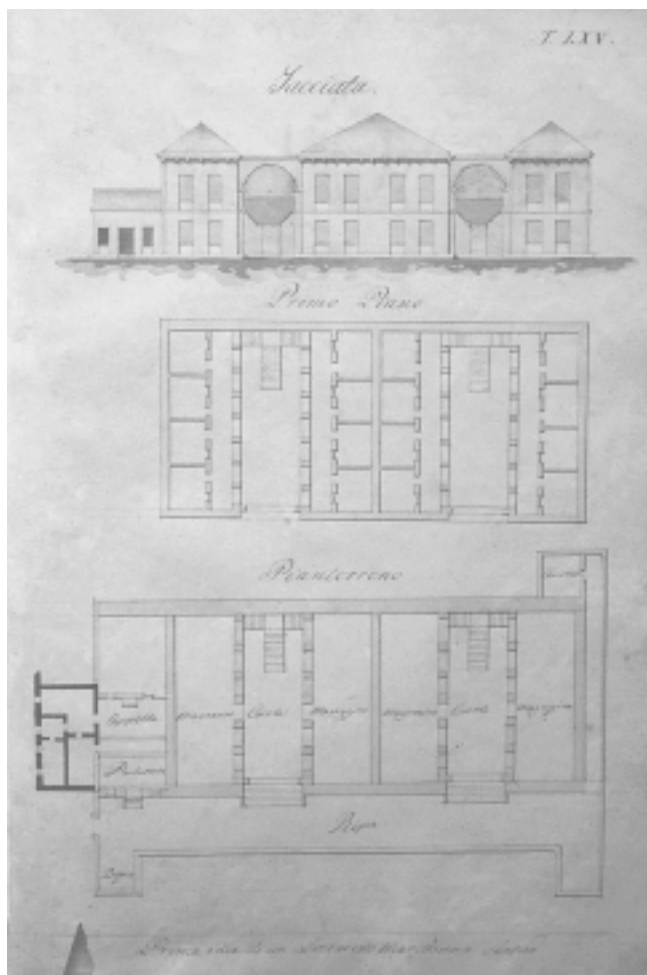
građevina nije ni bila po volji domaćem svijetu, koji je još dobro pamtiio izgubljenu slobodu. Evo što Josip Bersa, opisujući doček Franje I, o tome kaže:

(...) *Car stiže jutrom 24. svibnja 1818. ravno iz Stona. Na Pilama, pod velikim slavolukom, navrh kojega je grdna orlušina širila svoja pokroviteljska krila, dočeka ga načelnik. Sutradan izade pred cara dubrovački patricijat in corpore; predvodi ga stari Niko Pozza, koji, pokazujući na muklu četv svojih drugova, reče vladaru na talijanskom jeziku: »Veličanstvo! Nije bojazan ni ufanje, nego su vjera i odgoj, nasliedeni od naših predaka, koji nas vode pred Vaše Veličanstvo«. Na te riječi car se nešto uzbuni, pa odgovori: »Gospodo, vi ste pametni; vaša će me djeca slušati«.*⁹⁸

Sam car, koji u dnevniku spominje kako su ga dočekali učenici, nije ništa zapisao o prvom susretu s vlastelom. Sudeći po tome, Vitelleschijev navod kako su Dubrovčani, radosni zbog dolaska vladara, dali podići slavoluk, može se uzeti kao odraz opće klime Metternichova doba.

U tom neizvjesnom i osjetljivom razdoblju školstvo je bilo pod strogim nadzorom države. Nekadašnji Marmontov licej, preimenovan u gimnaziju, po novom su programu nastavili voditi pijaristi. Nastava je započela 1817. godine, a održavala se i nadalje u trošnom samostanu Sv. Katarine, jer vlasti, zbog manjka sredstava, nisu mogle odobriti preseljenje niti započeti preinake i popravke. Niža muška škola tad je bila u dominikanskom samostanu, a kasnije u jednoj unajmljenoj kući, dok je žensku djecu privatno poučavala učiteljica.⁹⁹

Novim je odredbama Židovima i pravoslavcima za njihove vjerske potrebe dopušteno ustanovljenje zasebnih obrazov-

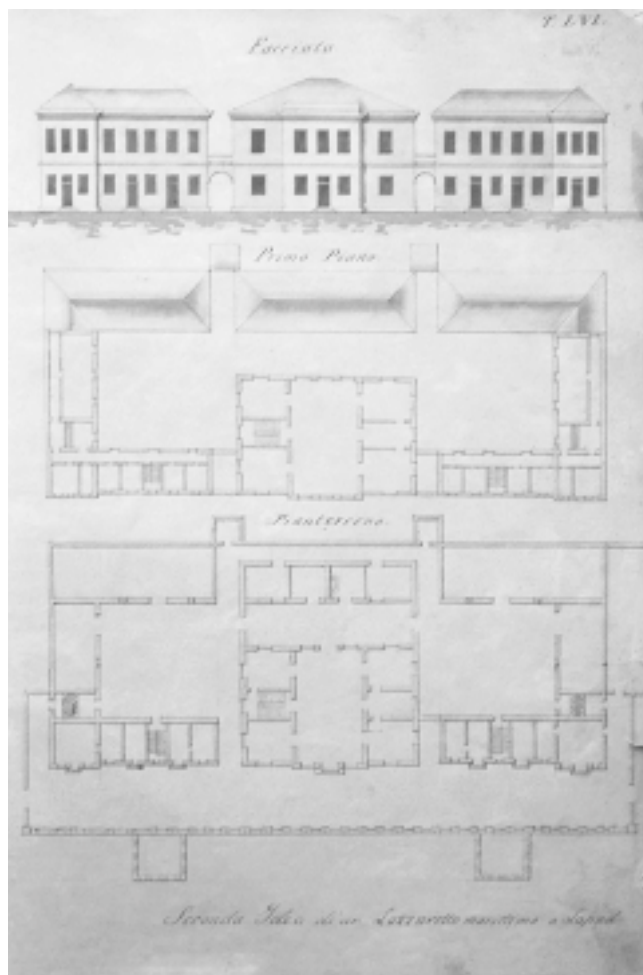
Lorenzo Vitelleschi, Prvi plan za lazaret u Lapadu, prikaz pročelja te tlorisi prizemlja i kata (L. Vitelleschi, *Notizie*, T. LXV)

Lorenzo Vitelleschi, First design for the lazaretto in Lapad, facade and layout of the ground and other floor plans

nih ustanova, pa tijekom dvadesetih godina njihove zajednice organiziraju poduku. I dok židovska škola nije bila duga vijeka, sve mnogoljudnija pravoslavna općina uspjela je osigurati kontinuitet obrazovne djelatnosti, te 1848. godine pravoslavna škola stječe status posebna zavoda, koji će ubuduće voditi brigu o širenju srpske nacionalne svijesti.¹⁰⁰

Teške gospodarske prilike potakle su okružnu upravu na izradu različitih razvojnih studija, kojima se željelo unaprijediti poljodjelstvo i zanate, ali se na kraju prednost ipak dala tradicionalno vitalnom pomorstvu, brodogradnji i proizvodnji soli. Vitelleschi tako izvješćuje o pripremama za popravak mulova i uređenje dna gradske luke, te donosi dva projekta za lazaret u sve važnijem Gružu.¹⁰¹

Planiralo se lazaret graditi uz obalu, pri kraju zaljeva, u tada gotovo nenastanjenom dijelu Lapada, kako stanovnici ne bi došli u dodir s ljudima i robom iz zaraženih krajeva. Prema prvome projektu, koji ima sličnosti sa starim lazaretom na Pločama, trebalo je otkupiti kuće Giorgi i Ljuban za smještaj osoblja, te između njih podići zgrade sa skladištima u prizemlju i sobama za karantenu na katu. Kapela i prostorija za okupljanje također su predviđene u prizemlju, kao i dva dvo-

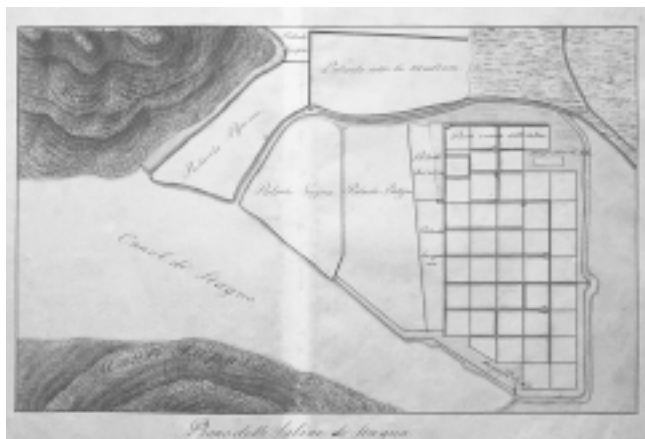
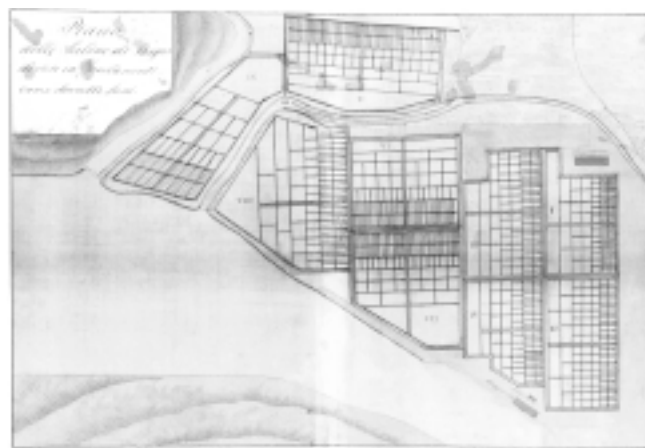
Lorenzo Vitelleschi, Drugi plan za lazaret u Lapadu, prikaz pročelja te tlorisi prizemlja i kata (L. Vitelleschi, *Notizie*, T. LXVI)

Lorenzo Vitelleschi, Second design for the lazaretto in Lapad, facade and layout of the ground and other floor plans

rišta povezana s katovima triju objekata vanjskim stubištima. Pred lazaretom je zamišljena riva, a sa zadnje strane neveliko groblje. Budući da su postojeće kuće bile vrlo različite, te smještene tako da bi čitav blok djelovao razvučeno i neskladno, Vitelleschi je izradio i drugi, malko ambiciozniji projekt.

Sklop zgrada pravokutnoga i »U« tlorisa raspoređen je oko dva unutarnja dvorišta, spojena prolazom između prednjeg i začelnog središnjeg objekta. Na crtežu u *Notiziama* naznačeni su samo osnovni elementi raščlanjenja simetričnih pročelja tih zgrada, koje zbog velikih troškova nikad nisu izgrađene. Mnogo skromniji lazaret podignut je 1832. godine u Lapadu, na mjestu koje se i danas tako zove, a pripada sportskim društvima *Orsan* i *Neptun*.

Proizvodnja soli u Stonu, koja je ostala u državnom monopolu, zbog zastarjelosti metoda i građevinskih pogrešaka pod Francuzima, nije postizala zadovoljavajuće rezultate. Zato su u dva navrata, 1824. i 1826. godine, izvođeni popravci kako bi se povećala količina te popravila kvaliteta soli, što je zbog zemlje u bazenima poprimala crvenkastu ili sivu boju.¹⁰² Pozivajući se na svoje dugo iskustvo stečeno u istar-

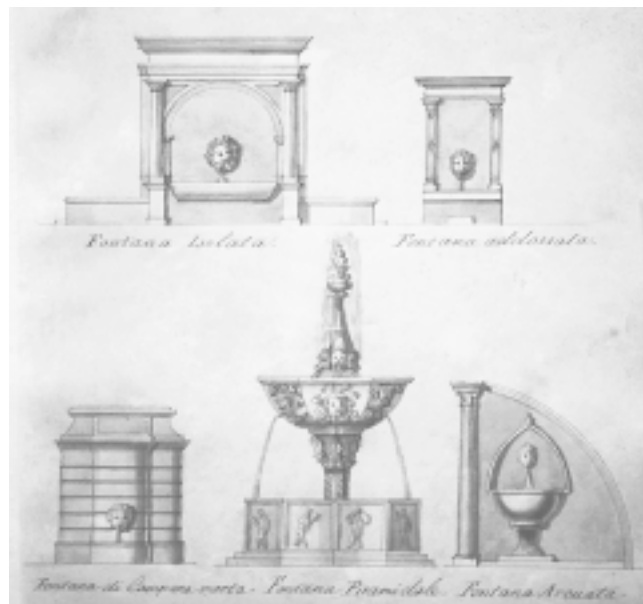
Lorenzo Vitelleschi, Plan solane u Stonu (L. Vitelleschi, *Notizie*, T. XLVIII)Lorenzo Vitelleschi, *Plan for the salt works in Ston*Lorenzo Vitelleschi, Plan preuređenja solane u Stonu (L. Vitelleschi, *Notizie*, T. LXI)Lorenzo Vitelleschi, *Plan for the rearrangement of the salt works in Ston*

skin solanama, Vitelleschi donosi plan otklanjanja navedenih nedostataka i unapređenja proizvodnje, koji je poslije tek djelomice ostvaren.¹⁰³

Kako je civilni inženjer vodio i brigu o vodoopskrbi, okružni je inženjer 1826. godine povezo tri nova vrela sa starim *Onofrijevim vodovodom*, kojim je voda iz Šumeta stizala u grad i predgrađa. Tad je podignuta i jedna fontana, za koju nije naveo kako izgleda ni gdje se nalazi, dok za drugu, u *Notiziama* nazvanu *Fontana di Campana Morta*, kazuje kako će biti izgrađena na Trgu Mrtvo zvono.¹⁰⁴ Sudbina te zamisli danas je nepoznata, jer su na južnom kraju malog trga preostali samo neznatni tragovi, za koje je teško utvrditi jesu li ostaci Vitelleschijeve fontane ili nečega drugog.

U zasebnom poglavlju *Notizia* pisac je prikazao i projekt regulacije naplavnih voda u Konavoskom polju, što je po nalogu Vlade također djelomično ostvaren 1821. godine.¹⁰⁵

Nemajući galskog afiniteta za svečanosti i priredbe, austrijske su vlasti nakon požara 1817. godine zadugo ostavile Dubrovnik bez kazališta, a predstave su tijekom dvadesetih godina

Lorenzo Vitelleschi, Fontana Mrtvo zvono (L. Vitelleschi, *Notizie*, T. XXIX)Lorenzo Vitelleschi, *Dead Bell fountain*

improvizirane u palači Vladislava Gozze. Godine 1830. ponešto je uređena dvorana na prvome katu palače, u kojoj su bile klupe i dva reda loža, te kavana desno od gledališta.¹⁰⁶ Novi, *Bondin teatar*, grad je dobio tek 1864. godine u neorenesansnoj zgradi podignutoj na mjestu stare Vijećnice. Tad je u istom stilu pokraj teatra izgrađena i općinska palača.¹⁰⁷

Crkvena izgradnja

Kompliciranje odnosa svjetovne i crkvene vlasti, koje je započelo francuskom okupacijom, postalo je pod Habsburzima još ozbiljnije, zbog nastojanja da se crkveni ustroj podredi državnome. U prijeporima što su potrajali četrnaest godina Dubrovnik je izgubio status nadbiskupije, a sekularizirana crkvena dobra ostala su u državnom posjedu. Tijekom tog razdoblja ipak je bilo znakova približavanja pozicija, koje su osobito franjevci i dijecezanski svećenici znali iskoristiti, pa je postupno započelo otklanjanje šteta nastalih od 1806. godine na crkvenim objektima.

Po odluci austrijskih vlasti Vitelleschi je vratio u prijašnje stanje pročelje katedrale, oštećeno 1806. godine paljbom ruskih i crnogorskih bitnica,¹⁰⁸ a vjerničkim je prilozima obnovljen i spaljeni samostan franjevac u Pridvorju, koji je od 15. stoljeća bio crkveno središte Konavala.¹⁰⁹ U doba pisanja *Notizia*, 1827. godine, crkvena je zajednica nakon iseljenja vojske uz velike napore obnavljala franjevački kompleks u Dubrovniku,¹¹⁰ dok je dvije godine ranije obnovljena i crkva u Zatonu.¹¹¹

Iako Vitelleschi ne precizira koja je crkva posrijedi vjerojatno je riječ o Sv. Stjepanu, izgrađenom na obali Zatona Velikog potkraj 15. ili početkom 16. stoljeća. Zatonskoj crkvi je početkom dvadesetih godina preuređena unutrašnjost, te pred zapadnim pročeljem dograđen klasicistički trijem, u kojemu je, 1826. godine, sagrađena grobnica obitelji Caboga.

Lorenzo Vitelleschi, Trijem crkve Sv. Stjepana, Zaton Veliki, 1825. (foto: V. Mitrović, 1998)

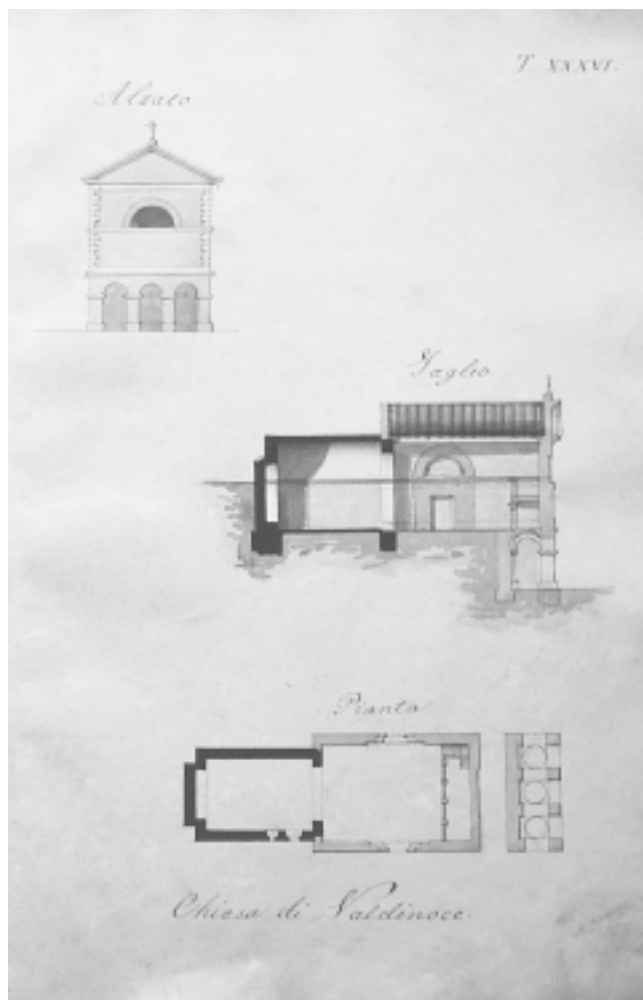
Lorenzo Vitelleschi, Portico of St. Stephen's church, Zaton Veliki, 1825

Sljedeće ostvarenje s kojim nas Vitelleschi upoznaje župna je crkva Gospe od pohođenja u Orašcu, dvanaestak kilometara zapadno od Dubrovnika, koja je 1827. godine dograđena kako bi mogla primiti veći broj vjernika.¹¹² Stara crkva, podignuta uz put izvan mjesta, na strmom terenu iznad gorskog potoka, postala je apsidadom nove, također jednobrodne građevine, s pjevalištem na južnoj strani, nasuprot oltaru. Zbog terenskih datosti, prednji dio crkve nose četiri stuba portika, koji je malo niže od crkvenog broda. Tako je izbjegnuta trošak nivelacije, ali i žrtvovana mogućnost uobičajenog frontalnog pristupa objektu, pa su predviđeni ulazi s obje bočne strane.

Na crtežu u *Notiziama* pročelje je razdjelnim vijencima podijeljeno na tri vodoravna dijela i zaključeno timpanonom, povrh kojega je križ. Uglovi nad portikom naglašeni su plitkom rustikom, a zidno platno je glatko, te otvoreno polukružnim prozorom nad drugim razdjelnim vijencem.

Kasnije je pred crkvom načinjena peterostrana terasa i na pročelju otvoren portal, a uz istočni zid dograđena župna kuća, pa je time poništena posebnost tog rijetkog primjera crkvene izgradnje iz dvadesetih godina 19. stoljeća na dubrovačkom području. Uz to je nad timpanonom postavljena preslica umjesto križa, jer ranije nije bilo predviđeno mjesto za zvona.¹¹³

Crkva Sv. Mihajla i župna kuća u Lapadu također su bile u lošem stanju, dodatno pogoršanom nakon potresa 1825. godine. Župnik je stanovao u iznajmljenoj kući, iščekujući obnovu crkve čiji su zidovi bili raspuknuti a trijemu je prijetilo urušavanje.¹¹⁴ Zato je 1829. godine izrađen plan sanacije, prema kojem je trebalo izvesti šest ojačanja uz sjeverni i južni zid,¹¹⁵ a trijem nanovo učiniti. Plan je 1830. godine odobrila Uprava za javne gradnje u Zadru, ali po svemu sudeći tad nije realiziran. Danas se na Sv. Mihajlu vidi samo jedno ojačanje s vanjske strane sjevernog zida, koje je vjerojatno načinjeno nakon Vitelleschijeva odlaska iz Dubrovnika. Floris i presjek što ga donosimo otkrivaju kako je crkva izgledala prije dogradnje sakristije i drugih preinaka tijekom 19. i 20. stoljeća.

Lorenzo Vitelleschi, Plan dogradnje crkve Gospe od Pohođenja u Orašcu, 1827. (L. Vitelleschi, *Notizie*, T. XXXVI)

Lorenzo Vitelleschi, Plan for the construction of an extension to the Church of Our Lady of Pilgrimage, Orašac, 1827

Kršćani istočnog obreda u međuvremenu su odlučno intenzivirali svoje napore kako bi podigli crkvu s grobljem u Dubrovniku. Propala Republika, koja je činila tolike ustupke stranim silama, pokazala se nepopustljiva u pitanju vjerskog jedinstva. Paul Pisani navodi, dijelom ponavljajući riječi nekadašnjeg barskog nadbiskupa Zmajića, kako su pravoslavni tada u Dubrovniku bili tolerirani, ali im vlast nije dala ni *«une église pour les vivants, ni une sépulture pour les morts»*.¹¹⁶

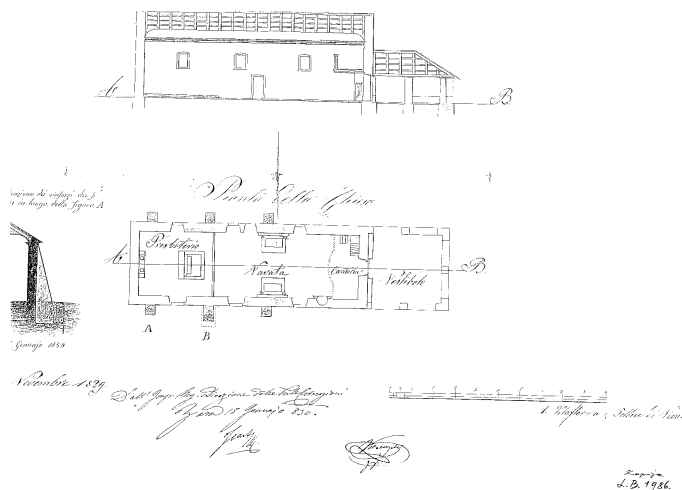
Povijest toga pitanja započinje 1716. godine, kad je inspirator balkanske politike Petra Velikog, hercegovački Srbin Sava Vladislavić, na dvoru poznat kao *Raguzinskij*, odlučio posjetiti Dubrovnik, te na njegovu inanjuz uz Posat podići crkvu s grobom za obitelj. Našavši se u neprilici zbog dubrovačkih interesa na ruskom dvoru, Senat je iznimno dopustio gradnju groba, otklonivši istovremeno mogućnost podizanja crkve. Nakon takva odgovora Vladislavić je odustao od namjere i uvrijeđen otputovao za Mletke, gdje je, među inim, kod najboljih majstora naručivao skulpture za perivoj careve ljetne palače.¹¹⁷

Kasnije, u vrijeme Ekatarine II, tijekom rusko-turskog rata, Republika je prisiljena na ustanovljenje ruskog konzulata s kapelom za caričine podanike, ali, budući da je prvi ruski

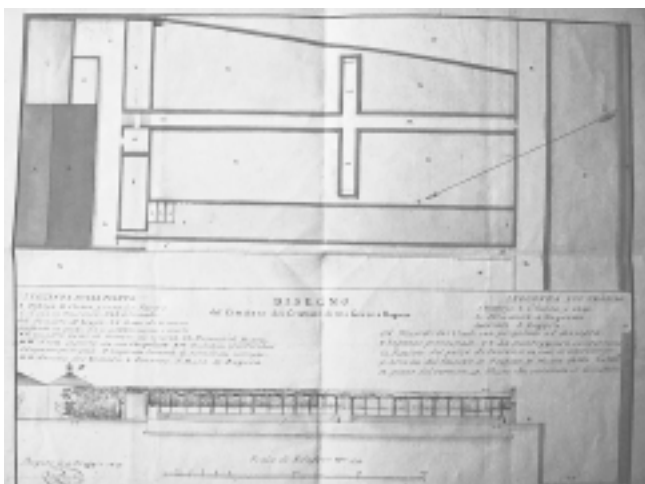

Lorenzo Vitelleschi, crkva Gospe od Pohođenja, Orašac, današnje stanje (foto: G. Vuković, 1997)

Lorenzo Vitelleschi, Church of Our Lady of Pilgrimage, Orašac, present condition

Plan sanacije oštećenja na crkvi Sv. Mihajla, Dubrovnik, 1829. (DAD)
Plan for the repair work on St. Michael's Church, Dubrovnik, 1829

Lorenzo Vitelleschi, Plan pravoslavnog groblja uz Posat, tloris i iz-gled, Dubrovnik, 1817. (DAD)

Lorenzo Vitelleschi, Plan for the Orthodox graveyard next to Posat, layout and view, Dubrovnik, 1817

Crkva Sv. Mihajla, Dubrovnik, 1837.
St. Michael's church, Dubrovnik, 1837

konzul Ghika bio katolik, zamisao ni tad nije provedena. Pravoslavci su se tako morali i dalje tajno sastajati u kući Petrović izvan zidina, sve dok 1790. godine nisu uspjeli utemeljiti pravoslavnu općinu po zakonu o bratovštinama, te od Vladislavićevih nasljednika u Trstu otkupiti njegov posjed. Deset godina poslije u toj je kući posvećen oltar Sv. Georgiju, a 1803. je ruski car priznao zaštitu crkvi uz Posat, pa se ubuduće prešutno prihvaćalo javno očitovanje pravoslavne vjeroispovijesti.¹¹⁸

Pošto je Austrija pravoslavnoj zajednici priznala prava stečena pod Napoleonom, Vitelleschi je 1817. godine izradio projekt za prvo pravoslavno groblje u prostoranom vrtu Vladislavićevih, koji je uskoro i ostvaren.¹¹⁹ Svi elementi nekadašnjeg ladanjsko-gospodarskog kompleksa su sačuvani, a prostor za ukapanje diskretno je smješten uz sjeverozapadni ogradni zid. Groblje uz Posat služilo je dvadesetak godina, da bi po dovršenju crkve Sv. Mihaila s novim grobljem na Boninovu 1837. godine postupno izgubilo značaj. Središnj

njegov dio uništen je tijekom Drugog svjetskog rata, izgradnjom ceste (Zagrebačka ulica), pa sada najzanimljiviju pojedinost devastirane cjeline predstavlja klasicistički nadgrobni spomenik s mramornim reljefom Antonija Bosa.

Koliko su se prilike u malo vremena promijenile, ponajbolje očitava kasniji Vitelleschijev projekt za pravoslavnu crkvu, koji donosi u *Notiziama*.¹²⁰ Iako u tekstu nije spomenuto mjesto planirane izgradnje, možemo pretpostaviti da je to bio brežuljak Gradac iznad predgrađa Pile, jer je pravoslavna općina 1826. godine ishodila dopuštenje za gradnju na toj lokaciji.¹²¹

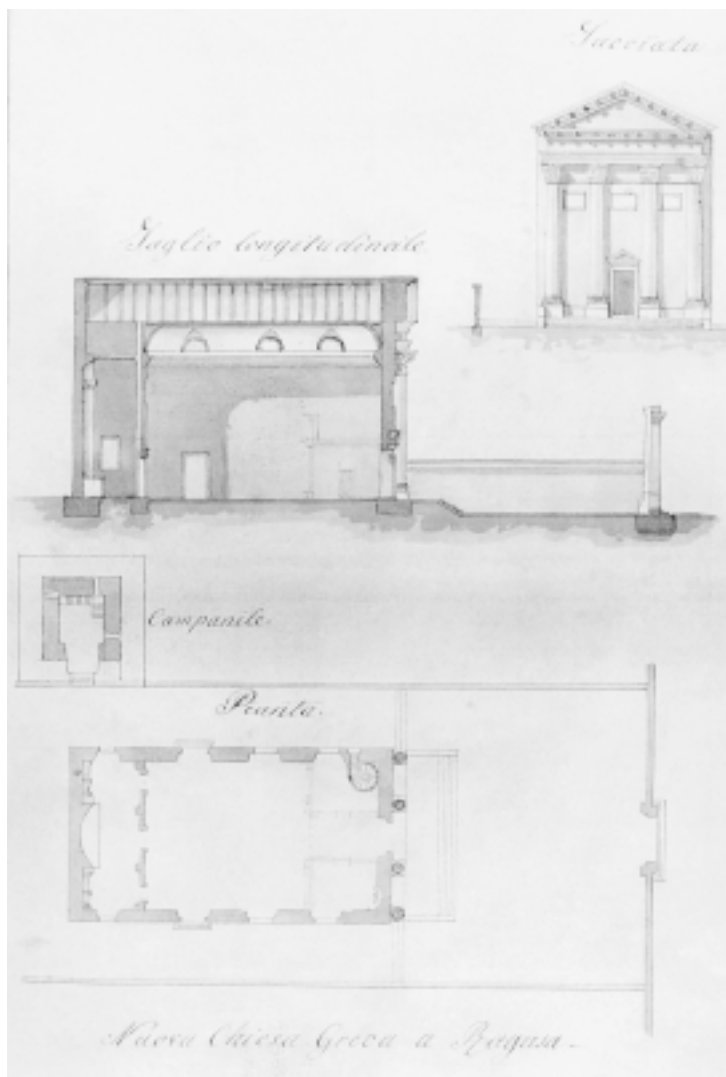
Jednobrodna crkva i zvonik trebali su biti izgrađeni na postamentu i okruženi zidom s vratima u osi portala. Nad širokim stubištem dizalo bi se pročelje sa četiri korintska stupa, te trabeacijom i timpanonom nad njima. Edikula portala i tri kazete na zidu iznad stupova, malo ispod kapitelne zone, jedini su dodatni naglasci cjeline, komponirane poput pročelja antičkog hrama.

Antonio Bosa, Nadgrobní spomenik obitelji Škulević, Dubrovnik, 1839. (foto: G. Vuković, 1997)

Antonio Bosa, Gravestone of the Škulević family, Dubrovnik, 1839

Lorenzo Vitelleschi, Plan za novu pravoslavnu crkvu u Dubrovniku (L. Vitelleschi, *Notizie*, T. LXVII)

Lorenzo Vitelleschi, Plan for the new Orthodox church in Dubrovnik

Emil Vecchiotti, Crkva Gospina uznesenja, Dubrovnik, 1870–1877. (foto: V. Mitrović)

Emil Vecchiotti, Church of the Assumption, Dubrovnik, 1870–1877

Projektant je crkvu, novu po stilu, želio formatom, impostacijom i odabirom svečanog korintskog reda postaviti u niz najznačajnijih dubrovačkih crkava podignutih nakon potresa 1667. godine, ali zamisao nije realizirana jer su vojne vlasti smatrale neprihvatljivom gradnju na uzvisini u neposrednoj blizini grada.¹²²

Zanimljivo je da su tri projekta za pravoslavne crkve iz prve polovine devetnaestog stoljeća beziznimno određena stilskim okvirom onodobne zapadne umjetnosti, dok je tijekom druge polovine stoljeća u središtu grada izgrađen hram u istočnoj maniri. Na stanovit način u toj se činjenici ogleda orijentacija dubrovačkih pravoslavaca u izboru među suprotstavljenim političkim programima Dositeja Obradovića, koji je zagovarao europsko usmjerenje Srbije, te ideologa srpskog romantizma balkanskih vizura, Vuka Stefanovića Karadžića.

Antonio Putti, Katastarski plan Dubrovnika, 1838. (DAS, zbirka mapa)
 Antonio Putti, Cadastral plan of Dubrovnik, 1838

Privatna izgradnja

Kao i renesansni opisivač Dubrovnika Filippo de Diversis de Quartigianis, a vjerojatno i sa istim razlozima, ni Vitelleschi ne kazuje mnogo o privatnim i vojnim građevinama. Konstatirajući na prvim stranicama *Notizia* samo broj privatnih kuća u gradu i okolici, pisac se tek potkraj djela vraća na tu temu u poglavljima što prikazuju ljepote dubrovačkog kraja. Nakon spominjanja starih dvorova, što se nižu uz obale Gruškog zaljeva i Omble, on s njima uspoređuje nove građevine,

neizravno svjedočeći kako su se onodobne društvene promjene odrazile na život ljudi:

*(...) Sembra strano per altro come con tanti bei modelli sotto gli occhi oggi nelle fabbriche non si abbia in vista che il solo comodo interno, cavando piccole stanze e basse, applicando intelajature schiette con al pi? una cattiva cornice architravata senza ornamenti, e colla massima semplicità. Ma alcuni secoli addietro la marina dei Ragusei portava immensi tesori, nel mentre che oggi giorno poche sono le famiglie che possano dirsi ricche.*¹²³

Jedina novina je to što u autoru *Notizia* već na prvi pogled izaziva ushit perivoj ljetnikovca Facenda u dolini Šumeta. Sjetne drvorede čempresa u to je doba uredio pelješki pisac, sabiratelj umjetnina i član raznih talijanskih akademija Ivo Bizaro, kada se, po povratku iz Mletaka, gdje je odrastao, zauvijek nastanio u domovini.¹²⁴ Dajući naslutiti životne udarce što su tog rafiniranog poklonika klasicizma zauvijek razdvojili od osoba koje je ljubio, Vitelleschi zaključuje:

(...) *La situazione solitaria, i monotoni viali circuiti da piante per natura lugubri ti sorprendono è vero; ma ti riempiono an-*

Marin Boriani rodio se 1790. godine u Dubrovniku, gdje su ga isprva poučavali matematičar i latinski pjesnik Urban Appendini te slikar Rafo Martini. O njegovoj kasnijoj izobrazbi nemamo pouzdanih vijesti, ali znamo da već 1817. godine u Dubrovniku izrađuje projekte za privatne naručitelje. Tijekom svog dugog života, okončanog 1874. godine, radio je i kao mjernik, te izveo brojne javne i privatne zadaće, koje će tek trebati osvijetliti.¹²⁶

Prvo poznato Borianijevo ostvarenje je kuća Miletić. Projektom su, na već uvriježen način, zajedničkim pročeljem

Plan gradske jezgre Dubrovnika, 1972. (Institut za povijest umjetnosti, Zagreb)
Plan of the city centre of Dubrovnik, 1972

*cora di una sensazione triste e melanconica. Sembra che colui che ordinò questo bosco di cipressi in viali, pensasse di nutrir la propria tristezza con un passeggio di nuovo genere.*¹²⁵

Gradska stambena arhitektura diskretnije je reagirala na stilске novine. One se tada očituju ponajprije u simetričnijoj organizaciji unutrašnjosti i proporcijama, dok oblikovni tretman pročelja slijedi ranija rješenja. Upravo takva dvojnost obilježje je ranih radova dubrovačkog arhitekta Borianija, a ustalit će se, tijekom vremena, gotovo kao pravilo pri izgradnji unutar gradskih zidina.

objedinjene dvije zgrade s ulazima iz različitih ulica. U prizemljima su dućani, te na potpuno jednakim katovima prostorije namijenjene stanovanju. Obje kuće imaju dvokraka, lukovima rastvorena stubišta, a u većoj se kući na stubište nadovezuje prostrano predvorje.

Poput kuće Miletić, i sljedeće Borianijevo djelo iz iste godine, kuća Čuklić, svojim vanjskim likom ne otklanja od postojećih modela. Nad terasom palače Bassegli iz 18. stoljeća (Cvijete Zuzorić 4) trebala je biti podignuta reprezentativna dvokatna zgrada, s prepoznatljivim samostalnim dvokrakim

stubištem i predsobljima, ali se pri izvedbi pojednostavnilo interijer.

Takvo, gotovo neprimjetno, preoblikovanje sklopa palače Bassegli kasnije će biti često oponašano prilikom sličnih intervencija, kojima se, dokidanjem baroknih vrtova i terasa, povećala gustoća izgradnje, te, zajedno s načinom života, postupno promijenio i izgled Dubrovnika. Jer kao što i dubrovački literati, koji od starine osjećaju osobitu vezanost za svoje prethodnike, za specifičan tretman motiva ili određenu formu, tako se i graditelji, unatoč mijenama stilova, vrlo dugo koriste pojedinim rješenjima, što u konačnici polučuje izrazitu stabilnost oblikovnog identiteta grada.

Ceste

Porazom francuskog oružja mir se iznova vratio na Jadran, pa *Napoleonova cesta*, koju su vlasti sada zvale *Strada maestra*, gubi značaj što ga je imala u vrijeme prekida pomorskog prometa. Austrija je ipak 1824. godine dovršila dionicu od Cavtata do granice s Osmanskim Carstvom na Debelom brijegu, dok je poradi opskrbe veća pozornost posvećena lokalnim prometnicama, a s porastom aktivnosti u gruškoj luci oživio je i *Gruški put*, koji je proširen 1816. godine.

Kako smo već kazali, put je počinjao pred zapadnim gradskim vratima, gdje je, na morskoj strani, uređen prvi javni park s oktogonolnom fontanom pod krošnjama akacija, dok se malo dalje, nasuprot, nalazila francuska *Placeta*. Dalje se, okružen vrtovima ljetnikovaca, put uspinjao uz obronke Ilirne glavice, da bi se od vidikovca na Boninovu, kroz maslinike lagano spustio prema zaljevu. Na njegovu kraju, kod križanja za Lapad i Gruž, austrijska je vojska učinila poljanu na kojoj su povremeno vježbali vojnici.¹²⁷

Trg i park na Pilama su 1817. godine, po zamisli inženjerijskog časnika Bernarda Caboge, preuređeni u srednjoeuropskom duhu, a uz cestu je zasađen bjelogorični drvored, što se održao sve do u 20. stoljeće.¹²⁸

Arhitektura i ozračje krize

Unatoč smanjenju inteziteta izgradnje u mnogim krajevima Europe oko 1800. godine, ili točnije, tijekom razdoblja od Revolucije do Napoleonove krunidbe, u još i tada prosperitetnom Dubrovniku ostvaren je niz projekata koji nose stilске odlike tad aktualnog klasicizma u njegovoj ranoj zrelosti. Razvoj toga stila, što se dijelom odvijao u dramatičnim političkim okolnostima, u biti je trolik, upravo kao i njegova društvena recepcija.

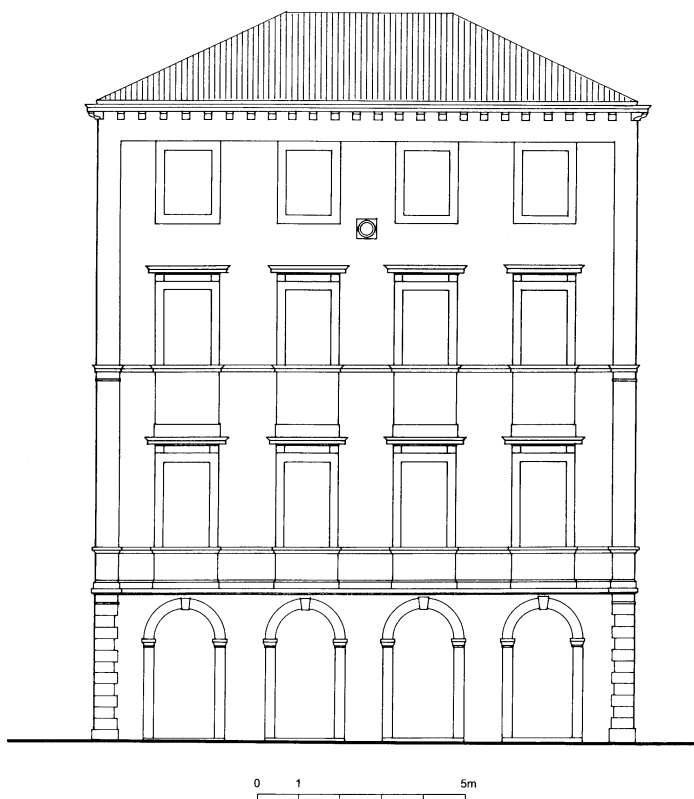
Prva generacija učenih Dubrovčana osamnaestog stoljeća najprije je u rimskom krugu oko Boškovića, Kunića i Staya aktivno pratila suvremene kulturne težnje, držeći se poput svojih prethodnika koji su, upoznavši u središtima ranije stilske pojave, nalazili modele njihova etabliranja u domaćoj sredini. Tako se klasicizam u lokalnoj arhitekturi javlja istodobno s barokom, tijekom *settecenta*, isprva u opremi i uređenju unutrašnjih prostora, te ubrzo potom na pročeljima rezidencija vlastele i dobrostojećega građanstva.¹²⁹ Sve jasnija očito-

vanja stila moguće je slijediti već od sedmog desetljeća, kad se gradi palača Pozze (Od puča 1), preko palača Vlaichi (Od Sigurate 7) iz 1782. godine i Chersa (Od Sigurate 1) s kraja stoljeća,¹³⁰ pa do realizacije impresivne palače Sorgo 1801. godine (Petilovrijenci 2), podignute na mjestu srušene crkve Sv. Petra, Andrije i Lovrijenca, gotovo posred sjeverne strane glavne gradske ulice. Doba je to posvjedočena interesa Republike za umjetničko stvaranje kad započinje djelatnost prve tiskare Antonija Occhija,¹³¹ a na državni se trošak, pod budnim okom prvaka našeg latinizma, papinskog tajnika Benedikta Staya, kod Antona Marona u Rimu školuju slikari Petar Katušić i Rafo Martini.¹³² Po Martinijevu povratku u Dubrovnik razmišljalo se i o ustanovljenju slikarske škole,¹³³ ali je francuska okupacija poremetila tijekom kulturne obnove, izvodeći u prvi plan ljude rata i njihove razloge.

Razdoblje od francuske okupacije 1806. do povlačenja Napoleonove vojske 1814. godine znači drugu fazu afirmacije klasicizma na dubrovačkom području. Ključna figura perioda je *Duc de Raguse* Auguste Marmont, koji je oko sebe rado okupljao pripadnike druge generacije dubrovačkih klasicističkih literata, podupirući njihov rad nadahnut antikom, ali i patriotski idealizam istraživača narodne baštine. Kasniji francuski pisci s ponosom podsjećaju na živost tadašnjih aktivnosti, novi ustroj obrazovnih ustanova i nastojanja oko osnivanja Ilirske akademije, a Xavier Marmier na tragu te ideje poručit će Austriji, pod kojom je Dubrovnik u njegovo vrijeme, da zbog kulturne tradicije i književnog nasljeđa upravo tu ustanovi visoke škole.¹³⁴

U likovnoj produkciji drugog razdoblja imperijalni je stil odlučno potisnuo barok, izjednačen sa *Starim režimom* što ga je Marmontova administracija željela predati zaboravu. Iako u Dubrovniku Francuzi nisu spalili kneževu vlasulju kao u Mlecima duždev *cornio*,¹³⁵ uspjelo im je ipak učiniti Vojvodski teatar u palači vijeća i za Marmontovo zadovoljstvo preurediti Knežev dvor. Graditelji toga doba, ako nisu kao inženjerijski časnici sudjelovali u izgradnji fortifikacija i prometne mreže, pretežno su obavljali takve zadaće ili projektirali strukture predodređene da nikad ne budu izgrađene.

Ipak, u kratkom periodu, unatoč izostanku obuhvatna planiranja, nova je vlast cijeli kraj zahvatila izgradnjom, započevši ukorak s političkim mijenama i svojevrsnu prostornu reorganizaciju. Objedinjenje grada i prigradskog područja u istu upravnu cjelinu 1811. godine slijedilo je nakon utvrđivanja teritorija i cestovnog povezivanja sa sve važnijim Gružen, čime je naznačen opseg budućeg urbanog areala. Upravo po margini *Novoga puta*, kako je nekad zvana ta prometnica, grad se projicirao u oblikovani ladanjski krajolik predgrađa. Njezina uloga okosnice zapadnog područja definitivno je potvrđena kasnije, u dugotrajnom procesu urbanizacije prigradskog prostora, tijekom kojeg Dubrovnik postaje bipolarno organiziran grad perivoja i vrtova, s upravom vezanom za povijesnu jezgru, te gospodarsko-prometnim središtem u Gružu. Istovremeno, prvi put od rimskih vremena, *Napoleonovom cestom* je spojena istočnojadranska obala, a taj pragmatičan vojni pothvat nedvojbeno je, u svjetlu Marmontovih poredbi u *Memoarima*,¹³⁶ moguće vidjeti i kao izraz dominantnog odredbenog obrasca bonapartizma, kome je u ozađu pojma *Empire* uvijek stajao rimski *Imperium*.

Palača Sorgo, Dubrovnik, 1801. (arhitektonski snimak: I. Tenšek)
Sorgo palace, Dubrovnik, 1801

Osvrćući se napokon na privatna nastojanja drugog razdoblja, moglo bi se zaključiti, kada ne bi bilo Gauthierova projekta za Trsteno, kako su ona ograničena samo na saniranje posljedica rusko-crnogorske pohare, i to malko intenzivnije tek od 1810. godine naovano. Ali tih šesnaest listova, što ih je Paulo Gozze platio čak 3.500 franaka, ukazuju na znatnije ambicije pojedinaca, što će u budućim proukama možda imati i brojnija posvjedočenja. Ako krenemo od toga da korištenje renesansnog oblikovnog repertoara u klasicističkom, racionalnom duhu Gauthierova projekta u biti aludira na veze dvaju epoha presudnih za formiranje modernog društva, onda postaje bjelodano kako se i među dubrovačkim frankofilima, opredijeljenima za razumno i pravedno uređenje odnosa među ljudima, krizne godine po propasti Republike zapravo shvaćaju kao početak općeg društvenog preporoda.

Pod Austrijom, u ozračju restauracije, slabe rezerve prema baroknoj praksi, pa se iznova javlja oblikovni rječnik ranijeg vremena. Recidivi staroga stila dočekat će, zajedno s klasicizmom oslobođenim francuskih natruha, nastupanje bidermajera, posljednje, ovaj put germanske, varijante klasi-

cističkog izraza. Retrogradno kretanje dijelom je posljedica slaba odjeka revolucionarnih arhitektonskih ideja u društveno i gospodarski inertnoj Austriji, zbog čega je kulturna klima Dubrovnika, kao i dijela drugih zemalja što ih je Franjo I. preuzeo od Napoleona, bila, u stanovitoj mjeri, naprednija od one u pobjedničkoj monarhiji. Međutim, kako smo već rekli, tijekom cijeloga razdoblja zastupljena je jedna jednostavna, podrijetlom talijanska inačica klasicizma, za što je zaslužan okružni inženjer Lorenzo Vitelleschi, te krug njegovih suradnika.

Uvažavajući povijesnu formu Dubrovnika, tadašnji su graditelji novu arhitekturu namijenili prvenstveno izvangradskom prostoru, nastavivši pod Francuzima započeti proces njegove preobrazbe. Nažalost, kako često biva u doba krize, najbolje su zamisli ostale neizvedene, pa sudove donosimo uglavnom na temelju kompromisnih ostvarenja ili neostvarenih zamisli. Ipak, rješenja koja su tada ponuđena održala su se vrlo dugo, utječući na kasniju historicističku produkciju, što se u cijelosti zbivala unutar prostornog okvira zacrtanog tijekom, za grad najtežih godina 19. stoljeća.

Popis kratica

AG	–	Fond Središnje francuske uprave u Dubrovniku, Acta Gallica	JAZU	–	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
AR HAZU	–	Arhiv rukopisa Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu	KSD	–	Knjižnica samostana Sv. Dominika u Dubrovniku
HAZU	–	Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti	DAD	–	Državni arhiv u Dubrovniku
			DAS	–	Državni arhiv u Splitu
			DAZ	–	Državni arhiv u Zadru

Bilješke

- 1
O prilikama u Dubrovniku pred francusku okupaciju pisao je **P. Pisani** u djelu *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Paris, 1893, str. 133–144.
- 2
Vidi: **Lj. Babić**, *Umjetnost kod Hrvata u XIX. stoljeću*, Zagreb, 1934, te, na primjer, pregled **T. Maroevića**, *Prema našem dobu (19. i 20. st.) Arhitektura i likovna umjetnost*, objavljen u »Vijencu«, 149, Zagreb, 1999, str. 30–31. iz kataloga izložbe *Hrvati – kršćanstvo-kultura-umjetnost*, što je 1999. godine postavljena u Vatikanu.
- 3
Propast dubrovačke države i prilike pod francuskom te austrijskom vlašću prikazali su brojni naši i strani autori. Povijesni podaci u tekstu crpljeni su iz navedenog djela **P. Pisanija**, te radova **L. Vojnovića**, *Pad Dubrovnika*, I, II, Dubrovnik, 1908; **I. H. Engela** i **I. Stojanovića**, *Povijest Dubrovačke Republike*, Dubrovnik, 1922; **J. Berse**, *Dubrovačke slike i prilike (1800–1880)*, Zagreb, 1941. i **S. Čosića**, *Dubrovnik nakon pada Republike (1808–1848)*, Dubrovnik, 1999.
- 4
U radu navedena imena i prezimena pisana su prema dubrovačkom onomastičkom uzusu, osim kada su posrijedi manje poznati stranci. U tim slučajevima korišten je izvorni oblik kakav je sadržan u povijesnim vrelima.
- 5
L. Vojnović, nav. dj., II, Dubrovnik, 1908, str. 282.
- 6
O tome: **L. Beritić**, *O zaštiti spomenika u Dubrovniku kroz stoljeća*, »Zbornik zaštite spomenika kulture«, 10, Zagreb, 1959, str. 196–198.
- 7
L. Vojnović, nav. dj., I, Dubrovnik, 1908, str. 196, 268.
- 8
Uz nav. dj. **L. Vojnovića**, I, vidi i: **F. M. Appendini**, *Ratovanje oko Dubrovnika godine 1806*, Dubrovnik, 1906.
- 9
F. M. Appendini, nav. dj., str. 24. **L. Vojnović** spominje 600 spaljenih domova (nav. dj., I, str. 300), a **J. Bersa** (nav. dj., str. 34–35) piše kako su Rusi i Crnogorci opljačkali i popalili 650 kuća: na Pilama 134 od ukupno 147; na Pločama 9; u Gružu 44, gotovo sve; u Lapadu 7; u Župi 188; u Konavlima 235; u Slanome 30 i u Stonu 3. Tada je uništena i bogata biblioteka samostana Sv. Jakoba koji je pretvoren u vojarnu (**L. Vojnović**, nav. dj., I, str. 249), te kameni križ i dvanaest kapelica kalvarije na Gradcu (**J. Bersa**, nav. dj., str. 7).
- 10
I. H. Engel – I. Stojanović, *Povijest Dubrovačke Republike*, Dubrovnik, 1922, str. 204. Dubrovčani su brdo Srđ prozvali tako po crkvi Sv. Srđa na njegovu vrhu uz koju je bila kula što je pod Republikom služila kao osmatračnica. Francuzi su sve srušili gradeći *Fort Impérial*. U starini je brdo nazivano Brgat (Vergato). O tome: **L. Beritić**, *Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku II*, »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji«, 12, Split, 1960, str. 72–73.
- 11
Napoleonovo pismo princu Eugenu od 28. 7. 1806. citira **L. Vojnović**, nav. dj., I, str. 328–329.
- 12
Maršal Marmont, *Memoari*, Split, 1984, str. 49.
- 13
Fort Delgorgue pojedini autori smještaju na različite lokacije. Car Frano I. u svome ga dnevniku locira iznad Sv. Jakoba (**I. Pederin**, *Putni dnevnik cara Franje I. o Dubrovniku (1818. g.)*, »Anali« Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, 17, Dubrovnik, 1979, str. 435, 456), a **P. Pisani** blizu križanja putova za Župu i Trebinje (nav. dj., str. 263). Na zemljovidu V. prikazuje ga jugozapadno od sela Brgat, dok na karteli zemljovida istu utvrdu nalazimo južno od Gornjeg Brgata, s godinama 1810. i 1811. u zagradi. Utvrdu na Žarkovici Pisani naziva *Fort San Giacomo* te je smatra austrijskom. **L. Vojnović** drži da je *Fort Delgorgue* na Žarkovici (nav. dj., II, str. 162), dok se **L. Beritić** povodi za Pisanim, ali utvrdu datira u 1809. g. (*Tumba*, »Anali« Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 6/7, Dubrovnik, 1959, str. 295). Dvojbu razrješuje francuska vojna karta Dubrovnika i okolice iz 1806. na kojoj je *Fort Delgorgue* ucrtan iznad Sv. Jakoba, na Žarkovici (8), a kod Brgata manja reduta.
- 14
O tome: **I. H. Engel – I. Stojanović**, nav. dj., str. 199–200; **Maršal Marmont**, nav. dj., str. 50, 55 i **P. Pisani**, nav. dj., str. 263–264.
- 15
M. Hraniaz, *Breve discorso sopra la fortificazione della Citta di Ragusa*, 1618.
- 16
Maršal Marmont, nav. dj., str. 55. Tijekom rusko-crnogorske opsade, kako Lauriston navodi u pismu princu Eugenu od 21. lipnja 1806. g., na dubrovačkim zidinama se nalazio svega 41 top (**L. Vojnović**, nav. dj., I, str. 252).
- 17
O francuskim i kasnije austrijskim devastacijama tih samostana pisao je **V. Lisićar**, *Lopud*, Dubrovnik, 1930, te *Tri dubrovačka otočića (Daksa, Sv. Andrija, Ruda)*, Dubrovnik, 1935.
- 18
L. Vojnović, nav. dj., I, str. 55.
- 19
O tome: **Maršal Marmont**, nav. dj., str. 59–64.
- 20
L. Vojnović, nav. dj., II, str. 27–30.
- 21
Isto, str. 77–84.
- 22
AG, 1811. Tit. VIII, 10.
- 23
AG, 1812. Tit. VIII, 2.

- 24
O tome: **S. Ćosić**, *O slomu Republike i ustroju francuske uprave u Dubrovniku 1808. i 1809.* »Anali« Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 33, Dubrovnik, 1995.
- 25
O masonima u Dubrovniku vidi: **J. Bersa**, nav. dj., str. 62–64; **F. Šišić**, *Masonstvo u Napoleonovoj Iliriji*, »Šestar«, 3/4, 1924, str. 21–28; **Engel-Stojanović**, nav. dj., str. 221, 225; **S. Ćosić**, *Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama*, »Anali« Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 35, Dubrovnik, 1997, str. 53.
- 26
O tome: **S. Ćosić**, *Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama*, »Anali« Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 35, Dubrovnik, 1997.
- 27
O popularnosti francuske književnosti i mode u Dubrovniku piše **J. Bersa**, nav. dj., str. 14–18.
- 28
Maršal Marmont brzo je spoznao posebnost dubrovačke sredine. Opisujući s posve neuobičajenim divljenjem prilike u Republici prije francuske okupacije, među ostalim zapisao je:
(...) *Narav svih staleža bila je vrlo blaga, seljaka sretnih i marljivih, građana koji su mnogo putovali i koji su živjeli u blagostanju, vlastelina koji su se obično obrazovali u Sieni, Bologni, ili nekom drugom talijanskom gradu, otkuda su donosili u domovinu mnogo uglednosti i učenosti. Naviknuti na gospodstvo življenja i vlast ponašali su se poput najuglednijih ljudi najvećih gradova naše zemlje. U tome su se isticale i žene, tako da su se dubrovačke gospođe mogle usporediti i zamijeniti s najuglednijim gospođama Milana i Bologne. Slavni znanstvenici kao otac Bošković, prvorazredni književnici, u moje vrijeme opat Zamagna, bili su ukras i radost ovoga grada. (...) I tom sretnom stanovništvu mi dođosmo odjednom oduzeti mir i blagostanje. Zbog svoje velike blagosti nikada se nisu srdili na pojedince koji su i mimo svoje volje bili uzrokom njihove nesreće, dok su kao predstavnici nametnute vlasti s njima pravično i nepristrano postupali, jedva da su i mrzili prave tvorce svojih stradanja. Govorim o većini stanovništva, jer što se tiče vlastele, iako se nisu srdila na generale, jasno je kakve su osjećaje gajili prema Caru* (nav. dj., str. 102–103).
- 29
O tome: **A. Giurgevich**, *Cenni Biografico-letterarii dei personaggi più illustri della Congregazione Ragusina di San Domenico dal 1750 in poi*, Split, 1867, te **L. Vojnović**, nav. dj., II, str. 113–114.
- 30
O tome: **L. Vojnović**, nav. dj., II, str. 101–103, te **J. Bersa**, nav. dj., str. 23, 31.
- 31
A. G., 1810, F XI, 10.
- 32
H. T. Bjelovučić, *The Ragusan Republic victim of Napoleon and its own conservatism*, Leiden, 1970, str. 363. Po Engelu i Stojanoviću štete su iznosile trinaest milijuna franaka (nav. dj., str. 206).
- 33
AG, 1808, F. X, 479.
- 34
AG, 1808, F. X, 770.
- 35
AG, 1809, F. X, 1467, 251, 4018.
- 36
AG, 1808, F. IX, 202; AG, 1809, F. X, 1383.
- 37
AG, 1808, F. X, 770.
- 38
L. Beritić, *Dubrovački vodovod*, Dubrovnik, 1963, str. 10.
- 39
AG, 1808, F. X, 1177.
- 40
S. Ćosić, *O slomu Republike i ustroju francuske uprave u Dubrovniku 1808. i 1809.* »Anali« Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 33, Dubrovnik, 1995. str. 192.
- 41
Isto, str. 193–194, 198.
- 42
L. Vitelleschi, *Notizie storiche e statistiche del Circolo di Ragusa*, Ragusa, 1827, gl. XVI.
- 43
K. Prijatelj, *Kroz povijest umjetnosti u Dalmaciji (XIII–XIX. st.)*, Split, 1995. str. 424; **G. Gamulin**, *Hrvatsko slikarstvo XIX. stoljeća*, Zagreb, 1995, str. 169.
- 44
O tome u: **I. Perić**, *Dubrovačko školstvo od pada Republike do 1918. g.*, »Anali« Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 15/16, Dubrovnik, 1978. i *Dubrovačka gimnazija od ponarodenja do danas (1869–1969)*, Dubrovnik, 1969.
- 45
I. Ficović, *Dubrovačko kazalište u doba francuske okupacije*, »Arhivski vjesnik«, 33, 1990, str. 87–93.
- 46
L. Vojnović, nav. dj., II, str. 100.
- 47
AG, 1811, Tit. XVI, 529.
- 48
L. Vojnović, nav. dj., II, str. 126.
- 49
AG, 1812, Tit. II, 2.
- 50
O tome: **C. Fisković**, *Les artistes français en Dalmatie*, u: »Annales« de l'Institut français de Zagreb, 28/29, Zagreb, 1947. i **K. Prijatelj**, *Les relations artistiques entre la France et la Dalmatie du début du XVIIIe à la fin du XIXe siècle*, u: »Annales« de l'Institut français de Zagreb, 10/11/12/13, Zagreb, 1961/64.
- 51
S. Ćosić, *O slomu Republike i ustroju francuske uprave u Dubrovniku 1808. i 1809.* »Anali« Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 33, Dubrovnik, 1995. str. 200.
- 52
AG, 1808, F. VI, 303.
- 53
L. Vojnović, nav. dj., II, str. 126–127.
- 54
S. Ćosić, *Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama*, »Anali« Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 35, Dubrovnik, 1997. str. 51.
- 55
L. Vojnović, nav. dj., II, str. 135–136.
- 56
Maršal Marmont, *Memoari*, Split, 1984.
- 57
O Zavoreu vidi u: **P. Pisani**, nav. dj., str. 90–91; **M. Stagličić**, *Frane Zavoreo i pojava klasicizma u Zadru*, »Radovi« Filozofskog fakulteta

- ta u Zadru, 18, Zadar, 1988, str. 227–234. i *Klasicizam u Zadru*, Zagreb, 1996.
- 58
AG, 1808, F. VI, 78, 94, 1625, 2362, 2864; AG, 1809, F. VI, 1104.
- 59
AG, 1808, F. VI, 856, 1092.
- 60
P. Pisani, nav. dj., str. 365–366; **A. Marmont**, nav. dj., str. 181.
- 61
O Tironiju vidi u: **M. Stagličić**, *Klasicizam u Zadru*, Zagreb, 1996, str. 10, 25, 27, 77, 78.
- 62
Već u srpnju 1811. postavljen je drugi inženjer na tu dužnost. Vidi str. 28.
- 63
S. Ćosić, *Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama*, »Anali« Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 35, Dubrovnik, 1997, str. 49.
- 64
J. Bersa, nav. dj., str. 8.
- 65
I. A. Kaznačić, *Dubrovačka epigrafija*, »Slovinac«, 10, 1879, str. 152. Urban Appendini u svome zborniku posvećenom Dominiku Garagninu (*Carmina*, Ragusa, 1811) donosi prigodnicu *De via ab urbe Gravosium usque iussu ducis Marmontis strata*, što ju je prigodom gradnje puta ispjevao Bernard Zamagna. U njoj pjesnik hvali Marmonta govoreći kako Napoleon bira takve vođe da od njih dolazi svaka korist.
- 66
AG, 1813, Tit. VI, 3837. U kolovozu 1813. godine započela je izgradnja 6840 metara puta od Gruža do Zatona. Dubrovačka Općina je gradila od ljetnikovca Gradi na Batali do ljetnikovca Stay na Batahovini, gdje je bila skela za prijevoz preko Omble, a Riječani, Primorci i Pelješčani dalje prema Zatonu.
- 67
AG, 1811, Tit. VI, 2445.
- 68
Isto.
- 69
AG, 1812, Tit. X, 1090.
- 70
AG, 1812, Tit. X, 1850; AG, 1813, Tit. VI, 1941, 4089.
- 71
AG, 1812, Tit. X, 423.
- 72
Podaci o ovome razdoblju preuzeti su iz djela **J. Berse** (nav. dj., str. 41–87) i **L. Vojnovića** (nav. dj., II, str. 134–323).
- 73
Orlandov stup je, navodno, oborila bura 1825. g., a obnovljen je i ponovno postavljen tek 1879. godine (**J. Bersa**, nav. dj., str. 277).
- 74
Od talijanskoga *traditore* – izdajnik.
- 75
DAZ, *Miscellanea*, sv. 23, poz. 22.
- 76
DAD, *Zbirka proglaša*, 1.
- 77
Takva organizacija, upotpunjena osnivanjem kotara 1822. godine, potrajala je do reforme 1868.
- 78
L. Beritić, *O zaštiti spomenika u Dubrovniku kroz stoljeća*, »Zbornik zaštite spomenika kulture«, 10, Zagreb, 1959, str. 198.
- 79
L. Vojnović, nav. dj., str. 313 i **J. Bersa**, nav. dj., str. 64, 72–73.
- 80
Tako je, na primjer, 1819. godine objavljena u Italiji trojezična zbirka pjesama *Nave Ragusea distinta col nome del celebre antico matematico Marino Ghetaldi componenti Latini, Italiani ed Illirici* kojima su razni autori slavili porinuće broda *Bete* i obnovu dubrovačke brodogradnje 1817. godine.
- 81
DAZ, Spisi policijske uprave za 1816. godinu, sv. 5.
- 82
M. Stagličić, *Klasicizam u Zadru*, Zagreb, 1996, str. 70.
- 83
Do 1832. godine spisi se vode pod *Ingegnere civile* i *Ingegnere circolare*.
- 84
DAD, *Ingegnere circolare*, 1816, br. 1.
- 85
DAZ, Spisi policijske uprave za godinu 1816, sv. 5.
- 86
DAD, R. O. Invernizzi.
- 87
Isto.
- 88
DAD, R. O. Razno, 187.
- 89
Isto.
- 90
V. Adamović u tekstu *Gruž. Topografično-povjesničke bilješke* (Dubrovnik, 1903) prvi spominje *Notizie*. Potom **C. Fisković** objavljuje dva arhitektonska crteža u djelu *Prvi poznati dubrovački graditelji* (Dubrovnik, 1955), a **V. Foretić** u članku *Dubrovački tiskar i knjižar 19. stoljeća Petar Franjo Martecchini kao crtač, akvarelist i ljubitelj starina* (Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji, Split, 1956) govori o autoru i djelu, te u knjizi *Povijest Dubrovnika do 1808*, II. (Dubrovnik, 1980) reproducira nekoliko veduta. **L. Beritić** koristi *Notizie* za studiju *Urbanistički razvitak Dubrovnika* (Zagreb, 1958), kao i **M. Planić-Lončarić**, koja također reproducira vedute u djelu *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike* (Zagreb, 1980). **I. Lentić-Kugli** u članku *Gradevinske intervencije u Dubrovniku potkraj 18. i na početku 19. stoljeća* (»Radovi« Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb, 1988/89) samo spominje Vitelleschija, dok **N. Grujić** 1991. za knjigu *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja* (Zagreb, 1991) odabire vedute Gruža i Zatona. Primjerak *Notizia* iz AR HAZU, koji se djelomice razlikuje od dubrovačkog, istraživači nisu koristili.
- 91
U almanasima austrijske državne uprave posljednji put ga nalazimo 1830. godine (*Almanacco della Dalmazia per l'anno 1830*, Zara, 1830).
- 92
Almanacco della Dalmazia per l'anno 1831, Zara, 1831.

- 93
L. Vitelleschi, *Notizie storiche e statistiche del Circolo di Ragusa* (dalje: *Notizie*), Ragusa, 1827, str. 6–7, 20.
- 94
Isto, str. 20.
- 95
Isto, str. 6, 34–35.
- 96
I. Pederin, *Putni dnevnik cara Franje I. o Dubrovniku (1818. g.)*, »Anali« Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku, 17, Dubrovnik, 1979, str. 445.
- 97
L. Vitelleschi, *Notizie*, str. 127–128.
- 98
J. Bersa, nav. dj., str. 76.
- 99
V. Adamović, *Grada za istoriju dubrovačke pedagogije II*, Zagreb, 1892. str. 34–39, 53.
- 100
Isto, str. 46, 47, 62.
- 101
L. Vitelleschi, *Notizie*, str. 128–129.
- 102
Isto, str. 67–68, 119.
- 103
Isto, str. 113–126.
- 104
Isto, str. 39.
- 105
Isto, str. 102–109.
- 106
J. Bersa, nav. dj., str. 10, 144–147.
- 107
J. Bersa, nav. dj., str. 146–147.
- 108
L. Vitelleschi, *Notizie*, str. 28.
- 109
Isto, str. 9.
- 110
Isto, str. 33.
- 111
Isto, str. 44.
- 112
Isto, str. 44.
- 113
Crkva je preoblikovana početkom dvadesetog stoljeća, o čemu svjedoči natpis u unutrašnjosti:
HODIE XVIII APR. MCMIX/DOM. IN ALB./D. D. JOSEPHUS D. R. MARCELIC EP. RAG./TEMPL. HOC ET ALT. MAI./CONSE-CRAVIT/ ANDREAS MURAT PAROCH./ C. PLUR SACERD./ ET FIDEL./ASSISTEBAT.
- 114
L. Vitelleschi, *Notizie*, str. 45.
- 115
Slična ojačanja postoje na crkvi Sv. Petra i Pavla u Ošljem.
- 116
P. Pisani, nav. dj., str. 124.
- 117
Ta Vladisavićeva djelatnost, inače sporedna značaja u njegovoj službi Petru I., zaslužuje pozornost poradi toga što su, uz brojna druga djela nabavljena u Vaneciji 1716. i 1717. godine, otpremljene u Petrograd i najmanje dvije do sada slabo poznate skulpture Marina Gropellija, graditelja dubrovačke crkve Sv. Vlaha. O tome: **S. Androsov**, *Pietro Il Grande collezionista d'arte veneta*, Venezia, 1999, str. 231–232.
- 118
O tome: **M. Nikodim**, *Pravoslavna crkva u Dubrovniku u XVIII. i početku XIX. veka*, Sarajevo, 1913.
- 119
DAD, R. O. Razno, 187.
- 120
L. Vitelleschi, *Notizie*, str. 130.
- 121
J. Perović, *Srpskoppravoslavna groblja u Dubrovniku*, Dubrovnik, 1929. str. 318.
- 122
Isto.
- 123
L. Vitelleschi, *Notizie*, str. 141–142.
- 124
Vidi: **C. Fisković**, *Ivo Bizar i likovne umjetnosti*, »Anali« Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku, 17, Dubrovnik, 1979, str. 283–363.
- 125
L. Vitelleschi, *Notizie*, str. 143.
- 126
Vidi: **I. Lentić-Kugli**, *Gradevinske intervencije u Dubrovniku potkraj 18. i na početku 19. stoljeća*, »Radovi« Instituta za povijest umjetnosti, 12/13, Zagreb, 1988/89.
- 127
L. Vitelleschi, *Notizie*, str. 132–135.
- 128
J. Bersa, nav. dj. str. 8.
- 129
Klasicističke inklinacije **N. Grujić** zamjećuje već početkom osamnaestog stoljeća među članovima *Akademije ispraznijeh*, što su sastajali u riječkom ljetnikovcu obitelji Sorgo. Vidi: *Arkadija se kupa*, *Vijenac knjižnica*, III, Zagreb, 1994, str. 19.
- 130
Palače Pozze, Chersa i Vlaichi obradila je i komentirala **K. Horvat-Levaj** u studiji *Barokna reprezentativna stambena arhitektura u Dubrovniku*, neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb, 1995.
- 131
Ž. Muljačić, *O prvoj dubrovačkoj tiskari*, »Anali« Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 4/5, Dubrovnik, 1955/56.
- 132
K. Prijatelj, *Kroz povijest umjetnosti u Dalmaciji (XIII–XIX. st.)*, Split, 1995, str. 424.
- 133
A. Vučetić, *Niccolo Raffaele Martini pittore raguseo (1771–1846)*, *L'Epidauritano lunario Raguseo per l'anno 1913*, Ragusa, 1912.
- 134
R. Maixner, *Voyageurs français en Dalmatie, réels et imaginaires: Marmier, Dumont, Levasseur*, »Annales« de l'Institut français de Zagreb, 24/25, Zagreb, 1924.
- 135
J. J. Norvich, *A History of Venice*, New York, 1989, str. 633.
- 136
Maršal Marmont, nav. dj. str. 72.

Summary

Goran Vuković

The transformation of Dubrovnik at the beginning of the 19th century

The main intention of this work is to present the hitherto unexplored architectural heritage of Dubrovnik that was created in the period from the French occupation and the abolition of St. Vlach's Republic until 1830, when under the Austrian government Dubrovnik entered an initial period of social transition. The period of decisive change in programmes and expressions was marked by the presence of architects coming from outside the city. These include Lorenzo Vitelleschi from the island of Hvar, who left to Dubrovnik, among other things, five unpublished essays, also the somewhat younger Dubrovnik-born architect Marin Boriani. In a long series of different projects, some of which included the construction of the external fortification system and a network of roads, as well as other numerous public, sacral and private

objects, of particular interest is an un-realized plan by the Parisian architect Martin Pierre Gauthier for the rearrangement of the family Gozze's property in Trsteno and the construction of a luxurious villa, from 1810. The article furthermore concerns restoration of the buildings devastated during the Russian-Montenegrin siege in 1806, and the different quality of treatment of the space »inter et extra muros«, or a certain stylistic duality, which has remained to this day. Overall accomplishments are viewed in the article within the context of the dramatic political changes at the beginning of the middle-class period in Dubrovnik. Taken together, in relation with the more famous literary and painting achievements of the period, they make a unique classicist chapter of artistic creation without equal in any other part of Croatia.